

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Institut mezioborových studií Brno

Současná česká rodina a její perspektivy při vstupu do Evropské unie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

Doc. PhDr. Jaroslav Nevoránek, CSc.

Vypracoval:

Jan Hrubý

Brno 2005

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Současná česká rodina a její perspektivy při vstupu do Evropské unie“ vypracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je k práci přiložen.

.....

Jan Hrubý

Poděkování

Děkuji panu doc. PhDr. Jaroslavu Nevoránkovi, CSc. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěl poděkovat své nastávající manželce Evě za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytla při zpracování této práce.

Plzeň, 10. března 2005

Jan Hrubý

OBSAH

ÚVOD	1
1. Současná česká rodina	4
1.1 Základní funkce rodiny	4
1. 2 Demografické údaje o rodině	17
1. 3 Rozvody – rozvodovost	25
2. Podoba rodiny se mění	29
2. 1 Klasická rodina	32
2. 2 Děti vyrůstajících v neúplných rodinách přibývá	36
2.3 Manželství zejména v státech Evropské unie přestává být považováno za základní formu soužití	39
Závěr	41
Resumé	43
Anotace (CZ)	44
Anotace (ENG)	45
Literatura a prameny	46
Seznam citací	48
Přílohy	49

ÚVOD

Diskuse na téma „rodina“ jsou stále živé a je možné konstatovat, že stále dosti neprobádané. Rodina zůstává základním a nejvýznamnějším opěrným bodem a institucí socializace člověka a to i přesto, že byly publikovány mnohé katastrofické vize a předpovědi o klesající soudržnosti současné rodiny, o hrozbách plynoucích z rozvolněnosti manželských vztahů a nárůstů rozvodů.

Tvář rodiny, způsoby jejího fungování, podoby rodinné intimity se mění, některé opěrné pilíře rodinného života však zůstávají. Současná rodina vznikla na principech vzájemných, afektivních vztazích mezi jednotlivými členy rodiny, se zvláštním zřetelem ke vztahům mezi manželi. Důraz je kladen na hodnotu individuální autonomie a vytváření prostoru pro rozvoj individuality každého člena rodiny.

Orientace na rodinnou intimitu spojená s uzavíráním se světa rodiny je však doprovázena nárůstem regulačních a kontrolních zásahů ze strany státu a to v různých podobách. Průniky státu do života rodin jsou často nepozorovatelné, zejména ve vztahu rodiny a školských zařízeních, distance rodiny od orientace na širší příbuzenstvo, vzájemných vazeb, služeb a výměn mezi příbuzenstvem, v procesu volby životního partnera nebo v případech každodenních forem závislosti ženy v manželství. Všechny tyto skutečnosti jsou jádrem pro analýzu vztahů současné rodiny, která je označována jako „manželská“. Je třeba konstatovat, že v rámci zemí Evropské unie nacházíme přes rozdílnou legislativní úpravu života rodiny a různé školské a vzdělávací systémy shodné vývojové trendy.

Tyto trendy totiž ukazují, že současná rodina je charakteristická:

- větší závislosti na státu,
- větší nezávislosti na okruhu příbuzných,
- větší nezávislosti manželů na rodině.

To je dáno především skutečností, že muži i ženy, dospělí i děti si organizují svůj každodenní soukromý život v rámci těchto dvou protikladů:

požadují sice větší skupinovou i osobní nezávislost, zároveň se však dostávají do větší závislosti na veřejné (státní) sféře.

Orientace určující současný život rodiny v rámci Evropské unie, však neruší takové jevy jako je napětí, střety a rozpory. Příkladem lze uvést skutečnost, kdy rodina je závislá na hodnocení dětí školským zařízením. To v některých rodinách nevylučuje zpětný efekt v podobě snahy ovládnout instituci školy. V rámci vztahů mezi rodinou a nejbližšími příbuznými dochází často paradoxně ke sjednání dobrých vztahů. V rámci vyhledávání a prosazení osobní autonomie mezi jednotlivými členy rodiny dochází k vytváření společných zón, které lze definovat jako „bytí pospolu“, výsledkem pak je kontraverze u rodinného stolu, které napomáhají spojit členy rodiny při zachování jejich odlišností.

Rodina je považována za základní jednotku ve výchově. To z toho důvodu, že rodina jako kolektiv formuluje vztah ke společnosti, k přírodě i k jedinci. V rodině se každý učí vztahům k sobě samému, k jiným osobám, rozpoznává dobro a zlo, učí se milovat, morálce, etice a chování.

Rodina je charakterizována jako společenská instituce a jako malá sociální skupina plní řadu funkcí. Plní funkce ve vztahu ke společnosti, jejíž je součástí, společnost je podmíněna a sama společnost spoluvytváří. Další funkce plní například ke školským zařízením, zejména tím, že vysílá děti ke studiu. Rodina rovněž plní funkce vůči lokalitě ve které žije, zejména angažovaností a činností v zájmových sdruženích občanů ale i ve vztahu ke škole, kde studují děti. Rodina má důležitou roli i ve vztahu k příbuzným a sousedům, se kterými se stýká a žije.

Hlavní a primární funkce však rodina plní ve vztahu ke svým členům a to jako celku tak i vůči jednotlivci. Je nesporné, že rodina svým členům poskytuje spolehlivé a spořádané životní zázemí, dává příležitost ke spontánnímu uvolnění a prvotní seberealizaci, uspokojuje potřebu intimní důvěrnosti a lásky, nabízí různé možnosti a příležitosti rozvoje osobnosti, životního zadostiučinění a jistoty.

Zcela zvláštní postavení mezi členy rodiny zaujímají děti. Dětem je v rodině zajišťován psychický vývoj, utváří se jejich osobnost a socializace. Rodina přispívá ke

zdravému rozvoji osobnosti jedince a ovlivňuje rovněž školní úspěšnost dětí v jejich žákovské roli. Rodina vývoj a výchovu dětí ovlivňuje, ovšem toto ovlivnění není automatické. Z uvedeného lze odvodit závěr, že pokud rodina plní své funkce, vyvíjí se v dítěti soubor dispozic a předpokladů, které napomáhají sociálnímu začleňování, aktivnímu vztahu k plnění úkolů, k optimistickému přístupu k životu a k řešení problémů, které přináší. V popředí tohoto vývoje zaujímají významné místo především funkce psychologické zaměřené na zajišťování psychického vývoje, utváření osobnosti a její socializace.

Tato práce si neklade za cíl analyzovat v plné šíři perspektivy současné české rodiny po vstupu České republiky do Evropské unie. Projekt bakalářské práce je zaměřen za využití metod pozorování, rozhovoru, historicko-genetické metody a vlastních zkušeností do dvou problémů:

1. Okolnosti podmiňující vznik krizí v současné České rodině.
2. Podpora státu (veřejné správy) současné České rodiny..

Je třeba zdůraznit, že řešení těchto problémů výrazně ovlivňuje vývoj jedince, jeho přechod k vyšším vývojovým stádiím, rozhoduje o dalším rozvoji osobnosti a ovlivňuje školní úspěšnost jedince v jeho žákovské roli.

1. Současná česká rodina

1.1 Základní funkce rodiny

Od počátku civilizace je rodina řazena mezi nejdůležitější sociální skupiny. Předpokladem vzniku rodiny je vznik manželství, které je definováno jako trvalé společenství muže a ženy, které se uzavírá svobodným a úplným souhlasným prohlášením – sňatkem, upraveným zákonným způsobem. Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí. Aby muž a žena mohli tento požadavek úspěšně plnit, právní předpis jim ukládá povinnost poznat navzájem své charakterové vlastnosti a zdravotní stav.

Bylo konstatováno, že rodina plní celou řadu významných funkcí a to i ve vztahu k výchově a vzdělávání. Tyto funkce je možno charakterizovat následovně:

1. Rodina uspokojuje základní primární potřeby dítěte. Jedná se o uspokojování potřeb biologických či biopsychických. Jedná se především o zajištění pohodlí, pohybu, jídla a pití ale i potřeb bezpečí, pravidelného životního rytmu, lásky, přiměřeného množství a intenzity podnětů a kontaktů. Tímto se dítě orientuje ve svém okolí, přivyká mu a chce s ním mít co nejvíce společného. Tím, že se dítě stýká v rámci rodiny se stejnými lidmi, jejichž přístup k dítěti je značně individualizovaný, vyvolává nové a další pozitivní zkušenosti a zážitky, čímž vznikají optimální podmínky pro další rozvoj.
2. Rodina uspokojuje dosažnou potřebu organické přináležitosti dítěte. Ta se projevuje tím, že dítě cítí potřebu vlastního domova, potřebu mít svého člověka a k tomuto člověku přináležet. Proto se dítě vkládá s důvěrou do péče rodičů, do dění v rodině, které zde probíhá. To vytváří předpoklady pro integraci do vzájemných vztahů mezi lidmi a pronikání do jejich prostředí.
3. V rodině vzniká pro dítě akční prostor pro jeho aktivní projev, seberealizaci a součinnost s druhými. To znamená, že se rozvíjí, větví a diferencuje životní

osa, kterou můžeme definovat požitkem „já jsem a jednám, umím, dovedu, zvládám“. Rozvíjí se tedy jednání, neboť kdo jedná rád přibližují se mu lidé a svět, obohacuje se život a jednání je zdrojem zajímavosti a poutavosti.

4. Příslušníci rodiny pozvolna uvádí dítě do vztahu k věcem rodinného vybavení, k přístrojům a nástrojům, estetickým předmětům. Tento vztah vede dítě k chápání předmětů jako hodnot, které jsou ceněny všemi členy rodiny, které je třeba používat, ošetřovat a ukládat podle určitých pravidel. Dítě se tomu učí tak, že má možnost pozorovat jiné jak s předměty zachází, jak jim na nich záleží, jak je opravují případně kupují. To má význam pro kultivaci vztahu dítěte k dospělým, neboť dítěti se vyčleňují jeho osobní věci se kterými se pojí radosti úkoly i možnosti.
5. V rámci rodiny dítě bezprostředně poznává působící vzory a příklady. Dítě se přes vztah k rodičům dostává do různých situací, snaží se napodobovat jejich jednání, přemýšlí osobnost a samo se pak snaží osobností se stát. To pak vede k tomu že dítě se učí chápat druhého člověka.
6. Důležitým faktorem je rovněž skutečnost, že v rodině se v dítěti zakládá, upevňuje a rozvíjí vědomí povinnosti, zodpovědnosti, ohleduplnosti a úcty jako součástí jeho života. Děje se to tak, že dítě je přirozeně a nenásilně zapojováno do společenských činností a to zejména pracovních, zájmových a rekreačních. Na základě chápání potřeb jiného a vcítění se do druhého se vědomí povinnosti a zodpovědnosti stává vnitřní touhou a osobní potřebou.
7. Kolektiv rodiny umožňuje dítěti rovněž vstupovat do mezigeneračních vztahů a to tak že dítě proniká do chápání osob různého věku, různého založení a různého postavení. Dítě vstupuje do vztahu nejen s rodiči, ale i s prarodiči, s mladšími i staršími sourozenci a dalšími příbuznými.
8. Nedílnou součástí rozvoje osobnosti dítěte je jeho představa o okolí, společnosti a světě. Dítě vnímá pracovní profese, různé občanské povinnosti, společenské a politické události, ale rovněž svět kde dochází k páčání trestné činnosti, což může vyvolávat určité pokušení, kterému je třeba čelit.

Protože je rodina pro dítě spolehlivým a jistým zázemím, nebojí se dítě do tohoto širšího a složitějšího světa nahlížet a vstupovat, přijímat ho, nebo se vůči němu kriticky distancovat.

9. Pro děti i dospělé je rodina rovněž prostředím, kde se mohou svěřit, očekávat vyslechnutí, radu a pomoc. Stává se tak významným prostředím v situacích životní bezradnosti. Tato funkce nabývá na významu zejména se vstupem dítěte do školních zařízení, zesiluje v období nezdarů, neúspěchů a krizí a působí jako zdroj životní rovnováhy.

Výčet základních funkcí rodiny je možné dále rozšiřovat a doplňovat. Tento základní výčet však poslouží orientaci v úvahách nad obtížně zastupitelnou nebo nezastupitelnou funkcí kladného rodinného prostředí v rozvíjení osobnosti. Rodina, která tyto funkce plní je rodinou psychologicky funkční. Mohou však existovat i rodiny, které tyto funkce neplní. Tyto rodiny lze označovat jako dysfunkční nebo afunkční. V těchto rodinách se projevuje chladný citový vztah, čímž dítě může v určitých směrech strádat tím, že určitá oblast podnětů, důležitých pro jeho osobní rozvoj, bude chudě zastoupena. Vliv alkoholu, hrubé hádky, negativní vztah k práci. Vedou k traumatizaci dítěte, k jeho ovlivňování negativními vzory, k vytváření záporných představ o lidech, světě a životě, k upevňování negativních návyků. Protože disfunkční rodina je vážnou hrozbou pro rozvoj dítěte, musí společnost v takovém případě volit jako jediné a možné řešení odnětí dítěte a hledání optimálních forem náhradní péče o ně.

Rodina a výchova dětí

Současné pojetí výchovy je výsledkem dlouhodobého zkoumání a hledání optimálního výchovně vzdělávacího modelu, který v sobě zahrnuje poznatky pedagogických a společenských věd a výchovné potřeby moderní společnosti na počátku třetího tisíciletí. Kromě činitelů ekonomických a sociálně politických je výchova jedním z faktorů, který ovlivňuje úspěšný rozvoj společnosti i jednotlivých jejích občanů jako vzdělaných, morálně uvědomělých a sociálně angažovaných osobností, které se pak kvalifikovaně a aktivně podílejí na celkovém životě společnosti.

Přijetím nové ústavy v roce 1992 se Česká republika přihlásila ke Všeobecné deklaraci lidských práv, ve které jsou formulovány základní požadavky na moderní výchovu v demokratické společnosti. Podle této deklarace má výchova směřovat k plnému rozvoji lidské osobnosti a k posílení úcty k základním lidským právům a svobodám. Má rovněž napomáhat k vzájemnému porozumění, snášenlivosti a přátelství mezi národy a rasovými i národnostními skupinami, jakož i k rozvoji činnosti OSN při zachovávaní míru.

Výchova představuje určitý proces, který je podmíněn mnoha činnostmi. Názory autorů na definici výchovy jsou různé. Autor Průcha v Českém pedagogickém slovníku výchovu chápe jako **„proces záměrného působení na osobnost člověka, s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji. Jedná se především o záměrné a cílevědomé vytváření a ovlivňování podmínek umožňujících optimální rozvoj každého jedince v souladu s individuálními dispozicemi a stimulující jeho vlastní snahu stát se autentickou, vnitřně integrovanou a socializovanou osobností.“ 1).**

Zesnulý kardinál František Tomášek definuje výchovu jako uvědomělou péči o dítě. **„Vychovávat znamená působit do nitra dítěte, aby v něm byla vyvolána žádoucí odezva jeho schopností a vloh po stránce intelektové, citové a sociální, které se mají za vedení vychovatele harmonicky rozvíjet a dopomoci dítěti k dosažení životního cíle.“ 2).** Výchova je rovněž pojímána jako **pomoc jedinci**. Takto pojímá výchovu Wolfgang Brezinka ve svých pedagogicko-filozofických úvahách, kde dovozuje následující zjištění :

„Smysl každé výchovy spočívá v tom, abychom vychovávanému pomohli získat osobnostní vlastnosti, které ho uschopní k samostatnému a sociálně odpovědnému životu. Které vlastnosti k tomu patří, závisí na povaze jedince, zčásti na kultuře, v níž žije. Každá kultura sestává z určitého řádu životních podmínek, jimž se musí každý člověk přizpůsobit. Čím je nějaká kultura bohatší a komplikovanější, tím mnohostrannější jsou požadavky lidí, kteří v ní žijí.“ 3).

1. Průcha a kol.: Český pedagogický slovník, str. 286

2. Tomášek F.: Pedagogika, Brno, Nibowaka 1992, str. 11

3. Brezinka W.: Filozofické základy výchovy, Praha, Zvon 1996, str. 14

Z výše uvedeného můžeme konstatovat, že výchovou rozumíme záměrné působení na rozvoj osobnosti. Tento rozvoj zajišťuje především společnost se svými ideály a potřebami, přičemž významná role patří rodině, jako základnímu článku společnosti. Rodina je místo, kde se jedinci dostává přirozenou formou četných podnětů a zkušeností, kde se učí přístupu ke skutečnosti a kde si osvojuje základy svého sociálního chování. V rodině se tak utvářejí jeho představy a pojmy světonázorové, politické, morální, pracovní i estetické, které se postupně přeměňují v jeho názory a přesvědčení, promítající se do jeho každodenního chování. Společnost od rodiny očekává pozitivní přínos z hlediska mnohostranného rozvoje základních osobnostních kvalit všech jejích členů. Rodina plní socializační funkci zejména utvářením lidského profilu, v rodině se všichni její členové dále rozvíjejí, přetvářejí a proměňují.

Výchovným procesem v rodině prochází každý jedinec a to již od svého narození. V prvopočátcích hovoříme o výchově citové, neboť narozené dítě potřebuje především teplé a něžné ruce, které jej berou a hladí, potřebuje úsměv a vřelý lidský hlas, důsledné odpovídání v případě, že se nějak projeví, mazlivá slova apod. Citová stránka výchovy je pro zdárný vývoj dítěte důležitá, neboť tam, kde je nedostatek citu, projevuje se u dítěte chladnost, povrchnost, neschopnost lásku dávat ani přijímat, neznají věrnost ani solidaritu. Dítě tak není schopno citové odezvy, zejména proto, že se nemohlo rozvíjet to, co nebylo do vývoje vloženo včas. Nedostatek citu může vést v budoucnosti ke vzniku delikvence.

Další součástí výchovy v rodině je výchova rozumová. Tu ovlivňují především vrozené a získané zkušenosti. Tato výchova je dále rozvíjena především školními institucemi. Nejznámějším prostředkem pro rozvoj rozumové výchovy je hra. To proto, že tříbí smysly dítěte, jeho obratnost, přesnost vnímání, rozvíjí paměť i myšlení. Hrou se tak může odstraňovat nerovnoměrnost dětského vývoje, zejména v předškolním věku. Hra však neznamená to, že dítěti podáme hračku, aby s samo pobavilo. Předpokládá to zaujetí a fantazii.

Může se však objevit námitka, že rodina není tím správným výchovným a vzdělávacím institutem, neboť dítě v době, kdy nenavštěvuje předškolní zařízení, neumí číst ani psát. Touto otázkou se zabýval již učitel národů Jan Amos Komenský ve své knize „Informatorium školy mateřské“, kde konstatuje:

„To jest řádná a zřetelná zpráva, která rodičové pobožní i sami skrze chůvy pěstouny a jiné pomocníky své, nejdražší klenot, díky své milé, v prvním jejich a počátečním věku rozumně a počestně ke slávě bohu, sobě ku potěšení, dítkám pak svým na spasení vésti a cvičiti mají“ 4).

Je známou skutečností, že nejčastějším problémem vůči okolí je kresba. Je to dáno tím, že dítě neumí číst a psát, ale kresbou vyjadřuje mnohé. Příkladně to, zda žije v rodině úplné či neúplné, zda jeden z rodičů je z různých důvodů často mimo domov, zda dítě trpí depresí, nebo je na něm pácháno násilí. Kresbou dítě vyjadřuje svoji fantazii, ale i nesplněná přání. Kresba tak představuje přirozenou a pravdivou formu jejich vyjadřování, která je ovlivněna jejich rozumovou vyspělostí.

Výchovu v rodině ovlivňuje především obsah rodinného života. Ten je tvořen společenskými zájmy, společnou účastí na vědeckých, kulturních, pracovních a sportovních činnostech. **Rodina tak poskytuje zejména dětem mnoho zajímavých poznatků a zkušeností, ze všech oblastí společenského života. Přirozenou cestou rozvíjí postoje k problémům filozofickým, politickým, sociálním i kulturním.** Rodina pak dokáže orientovat zájmy dítěte, stimulovat jeho potřeby, usměrňovat jeho chování, které by mělo odpovídat morálním normám demokratické společnosti v rámci Evropské Unie.

Velký prostor se v rodině nabízí ve výchově k vlastenectví. To probíhá tak, že rodina umožňuje dítěti poznat vlast, její současné i minulé hodnoty, což pak vede k poznávání dalších zemí a jejich kulturního bohatství, jakož i dalších hodnot, které lidstvo dosáhlo pracovní činností v předcházejících generacích.

Výchovnou úlohu rodiny si pak plně uvědomí školská a mimoškolská výchovná a vzdělávací zařízení. Projevuje se to v rozvoji nejdůležitějších stránek osobnosti, to znamená jejich postojů ke skutečnosti, rozvoj jejich názorů, přesvědčení a ideálů, zájmů, potřeb a adekvátních forem chování.

Z uvedeného plyne závěr, že bez potřebné spolupráce školních a dalších vzdělávacích zařízení s rodinou se podstatně snižuje naděje, že nejen ve výchově, ale i ve vzdělávání mladé generace bude dosaženo potřebných a požadovaných výsledků.

Spolupráce rodiny a školy

Než začneme analyzovat závěry na tuto otázku, je třeba vymezit poslání a funkci školy v moderní společnosti. Na funkci školy působí rozmach a vývoj mimoškolních a kulturních zařízení, vliv sdělovacích prostředků a v neposlední řadě rozvoj techniky a technologií. **Školu můžeme definovat jako tradiční výchovně vzdělávací zařízení a základní instituci, která musí napomáhat mnohostrannému rozvoji osobnosti.** Tento cíl škola jako instituce neplní snadno. Je to dáno skutečností, že škola ve svém historickém vývoji procházela proměnami ve spojitosti s charakterem společnosti, s rozvojem její ideové orientace, s rozvojem její vědy, techniky i celého životního způsobu.

Škola však v souladu se Všeobecnou deklarací lidských práv zajišťuje všem přístup ke vzdělání jako demokratické právo. Škola se v průběhu svého vývoje specializovala a byla tak vytvořena celá síť škol základních, středních, odborných, ale i škol vysokých jak univerzitního, tak technického i uměleckého směru. Základním posláním všech typů škol je příprava kvalifikovaných pracovníků z hlediska potřeb společnosti. Škola bude mít i v budoucnu odpovědnost za úroveň, hloubku a šíři všeobecného i odborného vzdělání občanů, za jejich plný rozvoj z hlediska jednotlivých výchovných složek, kvalit osobnosti i jednotlivých sociálních rolí, pro které je připravuje. Škole tedy přísluší povinnost uvádět nejrozmanitější podněty, se kterými se jedinec od nejútlejšího věku setkává v denním životě v pevný systém základních, zdůvodněných a uspořádaných informací o přírodě, člověku a společnosti. Tento systém tvoří východisko porozumění skutečnosti a jeho adekvátnímu chování a jednání s potřebami společnosti. Škola se bude i nadále soustřeďovat na to základní a nejpodstatnější co bude tvořit základ další výchovně vzdělávací aktivity moderního člověka.

Komplexní funkci školy vymezuje ve své studii „Poslání školy“ Jaroslav Koťátko takto: „**V moderní době chtěla škola nejen naučit žáky různé poznatky, ale položila důraz i na osvojení aktivit a ovládnutí metod, jak tyto aktivity samostatně rozvíjet. Škola také usiluje o zformování světového názoru a předává mladým lidem poznatky o sociálním a politickém řádu, o tom, jaká je struktura vlády a co tvoří základ politických procesů. I když dovednosti a vědomosti stojí v centru pozornosti školy, je třeba**

podtrhnout, že v první řadě slouží jako nástroj sociální integrace. Škola je uměle vydělený prostor, a pracuje do jisté míry s idealizovanou skutečností.“ 5)

Součástí vzdělávacího procesu však musí být i výchova. Výchova je mnohostranně zaměřena a prostupuje činností škol všech stupňů. Výchovu ve škole je možno rozdělit do dvou skupin. Jednak je to výchova v rámci vyučování a pak je to výchova v mimovyučovacích aktivitách působením školního prostředí. Na výchově se podílí především každý pracovník školy, a to nejen při výuce, ale i ve všech situacích, při všech projevech a každý svým počínáním. Podněty pedagogických pracovníků, školní prostředí, školní režim i školní atmosféra zapadají do složitého komplexu výchovně vzdělávacího působení na děti, žáky a studenty a odrážejí se v konečném profilu vychovávaného jedince. To znamená v jeho vědomostech, dovednostech, návycích a schopnostech, ale i v jeho postoji ke skutečnosti, v jeho zájmech a potřebách i v jeho sociálním chování.

Škola však není ve výchově izolována. Na výchovu působí vlivy společenských organizací, kulturních institucí, sdělovacích prostředků a rodiny. Z uvedeného lze vyvodit závěr, že působením výchovných vlivů se rozvíjí postoj jednotlivce ke skutečnosti, jeho potřeby a zájmy chování, postupně vzniká osobnost v celém bohatství charakterových rysů, sociálních vazeb a inspirací, která pak vstupuje do života podle svých sil a schopností a podílí se na dalším rozvoji společnosti.

Bylo konstatováno, že výchova jedince probíhá zvláště v rodině. Vliv rodiny na utváření a vývoj osobnosti je dominantní a přetrvává až do dospělosti. Výchovu v rodině můžeme označit jako socializaci dítěte. To proto, že socializace v rodině ovlivňuje formování postojů a vlastností dítěte, které podmiňují jeho začleňování do výchovně vzdělávacího procesu ve škole, jeho vyhlídky na dobrý školní výkon, jeho vztahy k učitelům a spolužákům. Tento proces je významný, neboť nedostatky v socializaci a výchově způsobují, že dítě mnohdy úkoly nezvládne a nedokáže. Je to dáno skutečností, že sociální okolí navodilo v dítěti nejrůznější zábrany, které využití potenciálu nedovolují. Proto se nabízí otázka, zda jsme nezpůsobili, že vývoj dítěte je narušen a že vzniká to, co by se vyvíjet nemělo. V této části práce poukáží na některé negativní tendence v rodinné výchově a na možnou spolupráci rodiny a školy při jejich odstraňování. Podle výsledků sociologických průzkumů se nejčastěji jedná o :

1. **Vytváření úzkostného vztahu dítěte k sobě samému, k vlastním projevům a sklonům.**

Mnozí rodiče, aniž si to uvědomují, vnáší do života dítěte úzkost. Projevuje se to tím, že pokud dítě něco nezvládne, bude se muset stydět, trpět výčitkami a zklamáním. Rodiče mohou úzkost navozovat i tím, že mají o dítě přehnanou péči a strach. Rodiče se soustřeďují na jeho nedostatky a chyby a podsouvají mu pocit, že to co dělá, jak se projevuje, je horší než u jiných dětí, nebo u vlastních rodičů, když byli v dětství. Nesprávně volené soudy vyvolávají u dítěte silné traumatizující zážitky, dítě si zvyká na to, že jeho činnosti jsou nesmyslné, že je třeba od nich upustit, nebo je skrývat, aby se nad nimi nikdo nepohoršoval nebo je neviděl. To může mít neblahé důsledky v počátku školní docházky a dále pak v celé kariéře dítěte ve škole. Dochází ke srovnávání výkonů při známkování a celkového srovnání dětí. Vzniká tak nebezpečí, že děti citově slabší pochybují o svých schopnostech, výsledcích i o sobě samých, dochází tak k podlomení dynamiky osobnosti, která je základem možností

dalšího vývoje. Zde může sehrát roli autorita učitele, jeho odborné znalosti a uplatňování jeho taktního vlivu na osobu dítěte.

2. Neúměrné zdůrazňování příkazů a zákazů v socializačním stylu rodiny.

Jedná se o direktivní výchovu. V rámci výchovy je třeba vidět, co můžeme od dítěte chtít, co mu můžeme přikázat a zakázat. Dítě si má přisvojit jako samozřejmost a potřebu určitý životní řád, má přijmout jako principy svého života určité normy a pravidla, vytvořit si režim kontroly a vlády samo nad sebou. Striktní a direktivní výchova pak vede k tlumení vlastního a přirozeného projevu a často se pojí s trestáním dítěte. To však může vést k tomu, že časté trestání vyvolá u dítěte sklon projevit se vlastní silou a nadvládou vůči druhým, zejména vůči slabším dětem, zvířatům nebo věcem. Trestání může vyvolat vztek a touhu po pomstě. Dítě si tuto touhu zpravidla vybíjí na mladších sourozencích, spolužácích, ale i na zvířatech, která je možné týrat, nebo na věcech, které je možno zničit. V pedagogické praxi se k tělesným trestům přiklánějí i někteří vyučující. Je však třeba konstatovat, že tento druh výchovy je problematickým prostředkem, neboť určitých cílů je jím dosaženo, ale produkují se i záporné vlastnosti dítěte. Vlivem častého trestání dochází k poklesu citů dítěte, vůči rodičům i učiteli, vznikají pocity deprese, nepřátelství a méněcennosti. V této souvislosti se často hovoří o problémových jedincích. Proto je nutná spolupráce učitele a rodičů tento stav důkladně posoudit, analyzovat a zvolit optimální metody v rámci výchovného působení. Pokud tento problém není včas analyzován, může to vést k delikvenci dítěte.

3. Projekce seberealizačních plánů rodičů do dítěte.

Rodiče pohlíží na dítě jako na osobu, jejímž prostřednictvím dosáhnou v životě svých cílů, kterých sami nedosáhli. Dítě tak má naplnit smysl jejich vlastního života. V literatuře je uváděn příklad, kdy matka chtěla být lékařkou, ale vlivem různých okolností tohoto cíle nedosáhla. Proto se rozhodla, že tento cíl naplní její synové. Přirozený vývoj dětí byl však narušen, neboť matka

zdůrazňovala, že kdo chce být lékařem, nemůže ztrácet čas a musí se učit. To vedlo k tomu, že v ranném dětství si synové vůbec nehráli, i když matka věděla, že hra přitahuje. V dalším vývoji synové sice začali studovat lékařskou fakultu, ale citový vztah k matce procházel hlubokými krizemi. Jeden ze synů se zhroutil, protože neunesl pocit viny, že prohrává za někoho jiného. Zůstal pak bez přátel, nenašel trvalé zaměstnání, byl labilní a bez životních cílů.

Spolupráce rodičů a školy by měla v tomto směru vyústit k nalezení jeho životních perspektiv, na které stačí a kterým rozumí. Nemůže docházet k odcizení vlastního životního cíle a podsouvat mu životní cíle jiného. Ovšem to je rovněž pole pro působení dětských psychologů a pediatrů, zejména v případě volby zaměstnání.

4. Perfekcionalismus.

Pro výchovu v některých rodinách je typické, že rodiče se nedokáží smířit s myšlenkou, že jejich dítě by nemohlo být perfektní. Jádrem tohoto postoje spočívá v tom, že rodiče se nechtějí smířovat se skutečností, že něco je uděláno napůl, nedbale, nebo se od věci odchází k něčemu jinému. Tento postoj mnohdy vede k tomu, že dítě žije pod silným tlakem, že není dosaženo dokonalosti a je důvod k plné nespokojenosti. Dítě v jeho činnostech provází soustavná úzkost, že se dopustí chyby, nevyvolá náležitý dojem, bude předstiženo nebo odsunuto někým zdatnějším a dokonalejším. Dítě pod ustavičným tlakem perfekcionistaických požadavků je vyčerpáno, ztrácí radost z činnosti, neboť neustálý ohled na výkon a dokonalost mu znemožňuje, aby se z nich těšilo proto, že je příjemné je konat. V tomto jevu se často utváří vztah dítěte k učení, práci a povinnosti. Tlak na stále lepší výsledky vyvolává u dětí pocit, že nejsou dobré, nevyhovující, musí přidat, zklamaly tam, kde se v ně věřilo apod. To vše může vyvolat narušení vztahů mezi rodiči a dětmi zejména v dospívání. Dochází rovněž ke konfliktům mezi jinými, vede to k potlačení sklonu ke spolupráci, k neschopnosti hodnotit ostatní.

Rodiče i škola musí zdůrazňovat, že perfektnost ve zvládnutí vysokých cílů

spojená s důslednou náročností je nutná, nemůže být však vytrhávána ze souvislostí, které ji činí lidskou náležitostí a které jí dávají náležité místo v celku hodnot a cílů harmonického, zdravého a plně rozvinutého člověka.

5. Ochranářství neboli protekcionismus.

Závažné výchovné úskalí představuje sklon některých rodičů dítě stále ochraňovat. Svět okolo jejich dítěte se jeví jako nepřátelský, vůči jejich dítěti zaujatý. Rodiče si v této souvislosti kladou otázku, zda je jejich dítě dobře chápáno, zda není ničím omezováno nebo kráceno oproti jiným a zda se mu dostává náležitého pochopení. Často vidí zdroj problémů svého dítěte v učitelích, v ostatních dětech, případně jejich rodičích. Dostávají se tak do konfliktu se svým okolím, utvrzují se, že mají pravdu, když se svých dětí zastávají a dožadují se jejich práv, protože okolní svět pořád proti nim něco má. V důsledku protekcionismu ztrácí dítě způsobilost vyrovnat se z těžkostmi, vzít na sebe zodpovědnost. Dítě se spoléhá na to, že rodiče vyřeší vše za ně, sklouzává ke lsti, vypočítavosti a chytračení, rafinovaně podvádí, maskuje lenost apod. Dítě vyrůstající pod vlivem protekcionismu se uzavírá do soukromí, předem počítá s neúspěchem a prohrou. To pak negativně působí na zdravý psychický a sociální vývoj dítěte. Dalším negativním vlivem je pedagogická inverze, neboť se obrací role. Projevuje se to tím, že rodiče ponechávají dítěti iniciativu ve všem, co chce. Svou povinnost vidí v tom, že mu slouží, vyhoví, podrobí se mu a zařídí věci v jeho prospěch.

Výchovní pracovníci i učitelé by měli působit tak, aby rozpoznali, co dítě chce, jaké je a oč mu jde. Tímto poznáním pak mohou společně rozvíjet aktivitu, iniciativu a činorodost dítěte. Tento výchovný postoj musí vést k překonávání sobectví a slabé vůle. Rovněž tak k neschopnosti a nechuti přemáhat sám sebe a slabé odolnosti vůči zátěžím.

Závěrem lze konstatovat, že spolupráce rodiny a školy i po vstupu České

republiky do Evropské unie je nezastupitelná. Výchovné působení v nových podmínkách musí být oboustranné a jednotlivé postoje nelze přenášet z rodiny na školu a opačně. Vzájemné výchovné působení by mělo naplnit obsah těchto závěrů a požadavků:

1. Posilování životních perspektiv dětí.
2. Upevňování a rozvíjení zdravého sebevědomí dítěte.
3. Výchovné působení zaměřit tak, aby dítě bylo schopno samostatně a tvořivě myslet a jednat.

1. 2 Demografické údaje o rodině

Současná rodina má svoji historii. Vyčleňovala se postupně jako prostor, v němž jednotliví členové měli stále větší zájem žít společně, sdílet určitou intimitu a stali se citlivější na kvalitu vzájemných vztahů. **Z výkladu právního vyplývá, že rodina je především společný vztah muže a ženy, který je označován jako manželství, které vzniká sňatkem.** Právní normy přisuzují současné rodině funkci především biologickou, výchovnou a ekonomickou.

Biologická funkce záleží v tom, že rodina je nejvýhodnějším prostředím k zajištění reprodukce společnosti a k uspokojování citových a sexuálních potřeb.

Výchovná funkce spočívá v přiměřeném působení na nezletilé děti.

Ekonomická funkce má význam v tom, že rodina představuje spotřební hospodářskou jednotku, která poskytuje všem členům základní hmotné zabezpečení a v níž všichni mají povinnost vzájemně si pomáhat a pečovat o zvyšování hmotné a kulturní úrovně.

Z hlediska sociopsychologického můžeme rodinu chápat jako vytvořenou sociální skupinu, s určitým počtem osob, které jsou v bezprostředním, interakčním a komunikačním spojení, určité intenzity, trvání a stálosti, které umožňuje různou činnost a prožívání na určité úrovni. Základem takto pojaté rodiny je tedy jedinec, který v ní realizuje svoje zájmy, představy a sklony, na základě formálních společných cílů a systému hodnot a norem, které ovlivňují jednání členů a dávají mu směr.

Od konce 19. století však zasahuje stát do moderní rodiny mnoha způsoby. To se projevuje zejména v zákonodárství, které je zaměřeno k ochraně dětí a pomoci rodičů v péči o ně. Působením státu se má upevnit vazba mezi dítětem a matkou, snížit počet odložených dětí a odstranit negativní důsledky umístování dětí v ústavech.

V 90. letech došlo k významným změnám demografických procesů, které měly vliv na proměny české rodiny. Dochází především k poklesu uzavíraných sňatků, vstup do manželství je mladou generací odkládán do vyššího věku a nebo je nahrazován fenoménem nesezdaného soužití. Ze sociologických výzkumů vyplývá, že v roce 2003 bylo uzavřeno historicky

nejméně sňatků, necelých 49 tisíc. Do manželství by vstupovalo pouze 66% mužů a 72% žen a to v průměrném věku 27,2 let. Tyto změny se projevují ve vyšším zastoupení svobodných osob ve věku mladších 30 let, jednak ve vzájemném vztahu s reprodukčním chováním, neboť narození dítěte, stejně jako sňatek je odkládáno do vyššího věku. Dalším jevem, který zasáhl do demografických procesů je snížení porodnosti a zásahy státu do různých sfér rodinné politiky.

Stát v současné době reguluje množstvím opatření soukromou sféru:

- na právní úrovni zákonem o antikoncepci, o přerušení těhotenství, o rozvodu, o rodičovských právech,
- na ekonomické úrovni systémem sociálního zabezpečení, důchody, podporou spoření, sociálními dávkami, daňovou soustavou,
- na institucionální úrovni tím, že vychází vstříc sociálnímu požadavku rodin na časné zařazení do školní docházky v mateřské škole, a tak umožňuje emancipaci matek.

Stát od konsolidované rodiny očekává pozitivní přínos z hlediska mnohostranného rozvoje základních osobnostních kvalit všech jejích členů. Z tohoto pohledu nemůže být rodina pouze místem, kde se uskutečňuje výchova dorůstající generace, jak se mnohdy zjednodušeně soudí. Rodina působí svými vlivy na utváření lidského profilu všech jejích členů, soužitím v rodině se všichni její členové dále rozvíjí, přetvářejí a proměňují. Rodina tak plní ve vztahu k výchově především socializační funkci, často k příslušníkům několika generací. Opomenout tuto funkci znamená podcenění jednoho z rozhodujících článků při rozvoji osobnostních kvalit současného člověka.

Zásahy státu však přinášejí i negativa. Zvyšování autonomie spojené se zaměřením členů rodiny na efektivitu způsobuje nestálost manželských párů. Kratší trvání rodinné skupiny vytváří následky, které jsou těžko kontrolovatelné. Ženy sice mohou posílit svou nezávislost větší a rozšířenější profesní aktivitou, ale každá nemá na to, aby se rozešla se svým manželem a neplatila za to vysokou cenu. Některé ženy odchodem z manželství vstoupí do bludného kruhu chudoby. Logika zvyšování autonomie jednotlivců, „společenské hnutí podporující vymaňování ženy z patriarchálních pout“, změny v občanském právu, týkající se rodiny osvobodily ženu i děti z téměř feudální nadvlády páter familias, ale na druhé straně

donutily hůře zabezpečené ženy, že platí vysokou cenu za individuální rovnoprávnost a svobodu. Vliv zákonodárství se zejména u manželských párů středních vrstev projevoval tak, že našly určitá řešení, která spočívala jednak v uskutečňování „pěkného manželství“, tak i bezproblémového rozvodu, který často znamená rozchod zachovávající přátelství a pokračující společný výkon rodičovské funkce. Dalším příkladem je bydlení, jako ukazatel životní úrovně. Je možné konstatovat, že průběh manželství má pro ženy na postech středních a vyšších vedoucích pracovníků jen malý efekt, zatímco pro ženy v dělnických profesích naopak situace manželství určuje životní podmínky. Jedině vznik nového manželství této ženě umožňuje znovu získat status majitele vlastního rodinného sídla, který poskytoval předchozí pár. Tyto ženy tedy věří v postmoderní rodinu, aniž by pro to měly společenské a ekonomické prostředky a využívají také možností daných občanským právem v souladu s těmito aspiracemi.

Od počátku sedmdesátých let našeho století vlivem změn zejména v ekonomické oblasti přináší rodinný život riziko, které se projevuje ve feminizaci chudoby a zbídačování neúplných rodin. Z toho plyne, pokud stát chce napravit důsledky spojené s reformami občanského práva a důsledky všeobecně rozšířeného modelu individuality, musí rovněž zasáhnout na jiné úrovni, nejvíce na úrovni sociálního práva. To se projevuje tak, že stát nabízí pomoc osamělým matkám prostřednictvím rodinné podpory v podobě různých sociálních dávek. Stát tedy přispívá ke kompenzaci rizik a faktických nerovností vyplývajících z jeho zásahů. Zasahování státu do nových pravidel týkající se rodiny je tedy významné. Stát umožňuje nižší závislost žen na mužích a za důsledky přebírá zčásti sám odpovědnost i za cenu zvýšení závislosti některých žen a domácností na státu.

Z výše uvedeného plyne závěr, že vlivem zásahů státu některé rodinné normy ztratily svou symbolickou moc, přičemž se však objevily normy jiné, které již nejsou morální povahy, ale vycházejí z oblasti psychologie a psychoanalýzy. To všechno má vliv na skutečnost, že výchova se uskutečňuje i v neúplných či nefunkčních rodinách. Z tohoto pohledu je tedy nutné provést základní charakteristiku jednotlivých typů psychologicky dysfunkčních rodin, které se ve společnosti vyskytují.

1. Nezralá rodina

Stále častěji jsme svědky, že dítě přivedou na svět lidé příliš mladí na to, aby ve všech aspektech mohli být dobrými a spolehlivými rodiči. Rodičovství je mnohdy překvapí, dítě se rodí jako nechtěné, často je přijímáno s pocitem, že matku nebo otce vhání do slepé uličky, ze které už nebude úniku. I když se vztah k dítěti upraví, nezralost a směšování kladných a záporných citů k dítěti a povinnostem, které nastoluje, konají své pochybné dílo. Dítě tedy přináší do soužití mladých lidí komplikace. Není dostatek času na vzájemné vyladění životních rytmů, zálib, postojů, očekávání a ideálů. Dítě si žádá pozornost, angažovanost, účelnou dělbu práce, spolupráci a vzájemný soulad obou z rodičů v zacházení s ním a v postojích k němu. To jsou velké nároky a je samozřejmostí, že je mladí rodiče nemusí zvládat.

2. Ambiciozní rodina

V této rodině jsou rodiče velkou měrou pohlcováni potřebami vážícími se k jejich uplatnění, vzestupu, seberealizaci a to na úkor rozvoje osobnosti jejich dětí. Ve většině si případů si však tuto skutečnost neuvědomují, nebo tuto skutečnost přímo vylučují. V jejich hodnotové orientaci dominují takové cíle, jako je kariéra v zaměstnání, úspěšnost ve studiu, vyniknutí ve sportu, náročnost v uspokojování cestovatelských potřeb, vysoký materiální standard v podobě luxusního auta, rodinného domu a jeho luxusního vybavení. Rodiče pak často dávají mnoho dětem a argumentují, že se svým snažením obětovávají právě pro děti. Jde však o požitky a obdarovávání jednostranné, které nekompensuje strádání v hlubších vrstvách potřeb citových (lásky, solidarita, soucítění), potřeb přináležitosti k domovu, potřeb jistoty a stability. Dítě v této rodině je nespokojené, ale nedovede vyjádřit co mu chybí a ač mu jde. Nespokojenost pak dítě často dovádí na scestí. S ambiciozní rodinou bývá složité nalézt společnou řeč a vytvořit bázi pro účinnou spolupráci.

3. Perfekcionista rodina

V této rodině dochází k tomu, že rodiče staví své dítě soustavně do situací nátlaku podávat vysoké výkony, vykazovat perfektní výsledky bez ohledu na předpoklady dítěte a zásady jeho harmonického rozvoje. Zásadní a správný požadavek, aby dítě plnilo své povinnosti co nejlépe a spolehlivě, je zde prezentován takovým způsobem, že se dostává do rozporu s jeho schopnostmi, protože je od něj požadováno více než je schopno samo zvládnout, dále s jeho zájmy, neboť je od něj vyžadováno něco k čemu nemá vztah, co jej neaktivizuje i když se snaží, a v neposlední řadě i s jeho vnějšími možnostmi. To proto, že pro některé vynikající výsledky chybí v rodině čas a klid. Dítě má totiž i jiné povinnosti a příprava na splnění úkolu je časově náročnější, než si rodiče představují a zároveň mnohdy chybí i technické zázemí.

Dítě se tak dostává do permanentní zátěže. Má pocit, že musí dosáhnout výsledků na jaké spoléhají a jaké očekávají rodiče a protože nejsou splněny předpoklady, musí vynakládat extrémní úsilí, čímž vzniká vyčerpanost a úzkost. Prohlubuje se zklamání, selhání dítěte je rodinou i dítětem vnímáno jako katastrofa. Nastává disharmonie mezi dítětem a rodiči, otřesení sebejistoty a důvěry, navození demoralizujících výčitek svědomí, pocity neodpuštělné chyby apod. Dysfunkčnost rodinného prostředí je tak stále zjevnější, hrozí vážné ohrožení vývoje, včetně hlubokého narušení žádoucího citového zázemí dítěte.

4. Autoritářská rodina

Jedná se o rodinu, kde vztahy k dítěti jsou omezeny na ustavičné přikazování a zakazování „dirigování“, aniž je přihlíženo k potřebě dítěte se občas samostatně rozhodovat a nést za to odpovědnost, projevovat svou spontaneitu, být bráno v úvahu se svými postoji a názory, pociťovat určitou míru osobní autonomie. Tím zejména dospívající dítě strádá, je frustrováno v uspokojování osobnostně rozvíjejících a seberealizačních potřeb. Důsledky mohou být různé. V závislosti na dalších životních podmínkách a osobních vlastnostech konkrétního dítěte mohou nabýt i výrazně negativních, pro rodinu i jedince katastrofických podob a důsledků. Projevuje se to například sklonem k apatii, rezignujícím zájmu o cokoliv, vzdání se jakékoliv osobní iniciativy, v občasných impulzivních, nekontrolovatelných

výbuších nahromaděné averze k autoritářským rodinným poměrům, v záchvatech vzteku a agresivní nenávisti.

Pro autoritářské rodiny bývá rovněž typické, že vyžadují automatickou a slepou poslušnost. Vůči dětem praktikují dril a šikanování, postrádající výchovné účelnosti. Nevedou děti k plnění výchovných požadavků, ale od příkazů přecházejí rovnou k hrozbám, zastrašování, nelítostným opatřením. Dítě však často nechápe jejich důvod a je silně frustrováno. Tato frustrace v něm vyvolává negativní cit, strach, nenávist, vztek, zoufalost, lítost, pocit opuštěnosti a nemilovanosti.

Autoritářská výchova používá velmi často trestů a to jak psychických tak i fyzických. Dítě je zesměšňováno, ponižováno, zastrašováno, zavrhováno a posléze i bito. Tresty mohou přecházet i ve zjevné nebo všelijak maskované a ospravedlňované týrání. Je mnohdy argumentováno tím, že tresty dítěti prospívají, že podporují výchovnou důslednost a dítě za ně musí být ve svém důsledku vděčné. V těchto rodinách není ani neobvyklé, že dítě za trest děkuje, nebo o něj prosí. To vše má za následek, že z hlediska výchovného dochází k lámání osobnosti, respektive k masivnímu potlačení touhy rozvíjet se jako osobnost. Jako protireakce narůstají silné agresivní tendence, které se vybíjejí v ničení předmětů, mstě na jiných, slabších dětech, které nemají s trápením autoritářsky utlačovaného jedince nic společného. Zdrojem autoritářství v rodině může být pouze jeden její člen, který vytváří atmosféru strachu a násilí, dopadající na všechny ostatní.

Děti vyrůstající v těchto rodinách se projevují zejména ve škole svojí vylekaností a zakřiknutostí nebo svou záludností či agresivitou.

5. Rozmazlující (protekcionistická) rodina

V této rodině převažuje tendence dítěti za každou cenu vyhovět, zařídít, aby mělo vždycky pravdu, aby se věci vyvíjely vždy podle toho jak si žádá, bez ohledu na okolnosti. Ve výchovném působení se zde dostávají do protikladu tyto požadavky: Požadavek, aby dítě mělo ve své rodině spolehlivou oporu a bezpečné zázemí se dostává do rozporu s požadavkem aby si zvyklo nést zodpovědnost, přiznat svůj omyl a nedostatek, dát za pravdu druhým, překonat samo sebe, když je to nutné, nepodávat se rozmarům, vynakládat úsilí. V zásadě existují tři formy rodinného protekcionalismu:

1. protekcionismus útočný, ofenzivní, kdy rodiče bojovně vystupují bojovně na ochranu dítěte a v jeho prospěch všude, kde se jim zdá, že je dítěti ukřivďováno. To se projevuje markantně zejména ve škole, kde věci neprobíhají jednoznačně ve prospěch dítěte, rodiče se dostávají do konfliktu s vyučujícími neustálým obviňováním z poškozování jejich dítěte, zasednutím si na ně a nadřezováním druhým dětem.
2. protekcionismus soucítící je představován spolutrpitelem postojem rodičů. Rodiče nevystupují na obranu dítěte útočně, ale podávají se pocitům ukřivdění, vidí ve světě nepřátelskou sílu, která jejich dítěti ubližuje a jim nezbyvá než s ním být v jeho bolesti zajedno. To pak vede k tomu, že je narušován pozitivní vztah dítěte ke škole, ke světu, druhým lidem a jsou tak demoralizovány především morální zdroje aktivity dítěte.
3. protekcionismus služební se projevuje tak, že rodiče zaujímají vůči dítěti postoje podřídivosti, za každou cenu chtějí dítěti vyhovět, posloužit, všechno mu usnadnit. Dochází k jevu, který je označován jako „pedagogická inverze“, což znamená, že dítě ovládá rodiče a diktuje jim.

6. Rodina liberální a improvizující

V této rodině dítě trpí především nedostatkem řádu a programu. Chybí mu styl soužití, rodiče nejsou schopni vytyčovat před dítětem jasné výchovné cíle, zainteresovat dítě na nich a společně realizovat cesty k jejich dosažení. Tato negativní skutečnost je rodiči prezentována tak, že v liberální atmosféře si dítě samo zvolí postup, který mu nejlépe prospěje. Rodiče však nevidí, že dítě trpí přemírou volnosti, se kterou si neví rady, kterou zneužívá ve svůj prospěch bez pozitivních efektů pro svůj rozvoj a svou školní úspěšnost. Dítě podléhá nekvalitním a nebezpečným sklonům jako je lenost, pochybné zábavy, asociální sdružování, egoismus a sobectví. Problémy, které se pak vyvinou jsou buď přehlíženy nebo

podceňovány, nebo jsou řešeny rozporuplně. Často se jedná o improvizaci spočívající v pokusu o autoritářské převzetí moci jednoho z rodičů

do liberální povolnosti a výchovné letargie. Vychovávané dítě si přestává vážit svých rodičů, upírá jim právo mluvit do svých věcí, vymyká se jakékoliv kontrole, rodinu začíná samo terorizovat.

7. Odkládající rodina

Některé typy rodin, zejména slabší, ambiciozní, přetížené nebo nacházející se ve vleklé krizi mají tendenci dítě někomu svěřovat, „odkládat“ je, kdykoliv je to možné. Prvopočátek představují prarodiče mnohdy vedeni snahou mladé rodině ulehčit a potěšit se s vnoučetem. Vážná situace ovšem nastává v momentě, kdy dítě putuje k tetám, přátelům a známým, tedy ke každému, kdo je ochoten rodině odpomoci. To všechno přináší vznik příznaku citového strádání v důsledku nepřesvědčivého vyhranění klíčových citových vztahů. Je tak ohroženo harmonické vytváření sociálních návyků, režimu, vědomí „co je vhodné a co nevhodné“, protože střídání lidí situací a požadavků kolem dítěte působí negativně. Postupně je dítě rozvráceno pocitem, že o ně nikdo nestojí a že nikam nepatří.

Tento přehled o jednotlivých typech rodiny slouží základní orientaci v úvahách nad obtížně zastupitelnou či nezastupitelnou funkcí dobrého rodinného prostředí v rozvíjení osobnosti. Rodina, která svoje funkce plní je označována jako rodina psychologicky funkční. Existují však rodiny disfunkční, kde se projevuje citový chlad rodičů, strádání dítěte a chudý rozvoj jeho osobnosti. Rovněž existují rodiny psychologicky afunkční. V těchto rodinách se projevuje alkoholismus, hrubé hádky, negativní vztah k práci apod. To vše vede k traumatizaci dítěte, k jeho ovlivňování negativními vzory, k vytváření záporných představ o lidech, světě a životě. Disfunkční rodina představuje velkou hrozbu rozpadu nebo rozvodu. Společnost v takovém případě stále častěji konstatuje jako jediné možné řešení odnětí dítěte a hledání optimálních forem náhradní péče o ně. Jakým způsobem ovlivňuje rozvodovost vývoj jednotlivce bude rozebráno v další části této práce.

1. 3 Rozvody - rozvodovost

Rozvody a rozvodovost představují prvek narušující vnější i vnitřní vztahy v rodině. Narušení vnějších vztahů se projevuje buďto izolovaností rodiny od vnějšího světa, nebo její konfliktností s vnějším okolím. Izolovanost rodiny se projevuje ve výrazném omezení kontaktů s jinými rodinami, příbuznými, přáteli, dalšími sociálními skupinami ale i institucemi a společensko-kulturními zařízeními. Rodina se tak extrémně uzavírá sama do sebe a do svých vlastních problémů. Okolí je jí buď lhostejné, nebo převažuje interpretace podezíravosti a nedůvěry často až s nepřátelskými tendencemi ve smyslu „poškozovat nás“. Tento druh disociace rodiny může být vyvolán zvýšenou citlivostí jejích členů na negativní zkušenosti s okolním světem, nebo v psychickém narušení některého z klíčových členů rodiny, případně v jeho osobních vlastnostech a postojích.

Konfliktnost rodiny ve vnějších vztazích předchází zpravidla izolovanosti, neboť členové rodiny se brání před vyčerpávajícími konflikty tím, že se uzavírají do své privátní sféry. To však přináší další konflikty, zejména v momentě, kdy se okolí snaží do této rodiny proniknout a aktivizovat ji. Mnohdy se tak děje v důsledku zájmu o zdraví dětí, které jsou izolovaností rodiny evidentně poškozovány. Konfliktnost má však formy a projevy, které vznikají v kontaktech s okolím. Jedná se o kontakty plné krizí a napětí, které působí negativně na rozvoj rodiny vnějším i podněty. Takováto rodina neustále vůči něčemu protestuje, odvolává se, ustavičně něco prosazuje a to oč jí jde je neslučitelné s požadavky a zájmy okolí. Způsob prosazování provokuje obranu či útok vůči této rodině. Tématem konfliktogenní rodiny jsou právě děti, zejména její vlastní, které je třeba znovu a znovu bránit, ustavičně jim k něčemu dopomáhat a to způsobem, který ústí ve stupňování konfliktů.

Narušení vnějších vztahů rodiny podstatně redukuje zdroje formování osobnosti dětí a mládeže. Tyto vztahy totiž navozují v dětech a mladistvých zkreslené pojetí světa a společnosti, jako něčeho cizího, nepřátelského, před čím je třeba se uzavírat, bránit, případně útočit. Dítě vyrůstající v rodině disociované od širšího společenského celku má omezený,

případně narušený prožitkový svět. Jeho interakce s okolím má řadu problematických rysů a jeho celková životní pozice pak vede k asociálnímu, případně antisociálnímu vývoji.

Narušení vnitřních vztahů rodiny probíhá mezi jejími členy. Děje se tak oslabováním vzájemných kontaktů, neboť každý je pohroužen do svých individuálních záležitostí, ostatní jej příliš nezajímají, nebo jsou mu lhostejní. Kontakty, pokud k nim dochází mohou být klidné, korektní a věcné, ale pouze formální. Postrádají vřelost, vcítění, hlubší oboplný zájem. Další forma vnitřní disociace rodiny spočívá v konfliktech mezi jejími členy. V rodině panuje ustavičné napětí, neklid, stále někdo někoho napadá, každý proti každému intrikuje a snaží se získat ostatní na svou stranu. Slabší členové rodiny se hroučí a převládá strach z rozpadu rodiny. Ve zvláště vypjatých případech dochází i k fyzickému napadání. To všechno má původ v negativních jevech, jako je alkoholismus, zanedbávání péče o domácnost, porušování norem hygieny apod. Dítě zde citově strádá a zároveň přistupuje jeho traumatizace navozovaná drastickými scénami, negativními vzory a příklady.

Vypjatou konfliktností se pak vyznačuje kritická situace rozpadající se rodiny v době probíhajícího rozvodu. Reagování dětí na tuto situaci existují značné rozdíly. Mladší děti, zpravidla do věku osmi let působí dojmem, jakoby si situaci neuvědomovaly, nebo si jí nepřipouštěly. Nadále vypráví o rodině jako o hezkém domově, neustále plánují společné výlety, prázdniny a narozeniny. To svědčí o jejich silné vázanosti na pospolité rodinné soužití, krize z rozvodu se dostavují později, když začne plně doléhat realita neúplnosti rodiny.

Zjevně krizově prožívají probíhající rozpad rodiny děti ve věku od devíti do dvanácti let. Tyto děti jsou nápadně smutné, nešťastné, ve škole se nedokáží soustředit, snadno se rozpláčou nebo propadají pasivní skleslosti. To přináší zejména zhoršení prospěchu, rušení výuky a pokles oblíbenosti u spolužáků, což zvyšuje krizovost stavu v němž se dítě nachází.

Dítě ve věku od třinácti let se snaží již do sporů rodičů zasahovat jednak zaujetím racionálních stanovisek, vyjádřením svého názoru a snahou rodiče přesvědčit, jiné děti reagují s bouřlivými afekty, někdy lítostivými, jindy vzdorovitými.

V předcházejícím výkladu bylo konstatováno, že základním prvkem, který má tendenci gradovat v narušování vnějších i vnitřních vztahů v rodině je rozvod. Rozvod je definován jako jediný způsob, kterým může být na základě soudního výroku za života manželů jejich manželství zrušeno.

Nově přijatá úprava zákona o rodině představuje v oblasti rozvodových vztahů významné změny. Předpokladem pro rozvod je rozvrat, který je charakterizován jako hluboký a trvalý nesoulad, kdy již nelze očekávat obnovení manželského soužití. Důležitá role soudu spočívá v tom, aby zjistil objektivní stav a zabýval se zejména příčinami rozvratu. Dítě nelze zcela ochránit před rozvodem jeho rodičů a důsledky, které to pro něj přináší. Nově pojatá právní úprava sleduje především snížení nepříznivých dopadů rozvodu a to ve dvou základních směrech:

1. Manželství nemůže být rozvedeno, bylo-li by to v rozporu se zájmem těchto dětí, daných zvláštními důvody. Tento požadavek ústavně právní ochrany dětí vychází z čl. 32 Listiny základních práv a svobod a z Úmluvy o právech dítěte. Zvláštním důvodem pro to, aby manželství zůstalo zachováno je především zdravotní stav dítěte. Jedná se o případy invalidních dětí, kdy toto dítě je psychicky vázáno na pomoc obou rodičů, péče o nemocné dítě je náročná a mohou ji zajišťovat pouze oba rodiče.
2. Dalším důvodem zvyšující ochranu nezletilého dítěte v souvislosti s rozvodem manželství je institut úpravy poměrů k nezletilým dětem pro dobu po rozvodu od rozvodového řízení. Tato ochrana je formulovaná tak, že manželství nelze rozvést, pokud nenabude právní moci rozhodnutí o úpravě poměrů k nezletilým dětem. Podle nové právní úpravy jde především o zjednodušení tohoto řízení ve prospěch dítěte tak, že bude rozhodovat pouze jeden soud. V praxi totiž docházelo k paradoxním situacím, kdy o jednom dítěti rozhodoval soud péče o nezletilé pro dobu před rozvodem manželství a pro dobu po rozvodu manželství rozhodoval o poměrech, právech a povinnostech rodičů soud, který rozhodoval o rozvodu manželství a případné změny poměrů po právní moci rozvodu rozhodoval opět soud péče o nezletilé. Tím, že ve věci bude rozhodovat pouze jediný soud, přispěje to k urychlení řízení, ke zlevnění nákladů řízení a ke zvýraznění stability a jednoty rozhodování. Tato úprava navíc umožňuje rozhodnout soudu, v případech, kdy jsou pro to důvody a je to i v zájmu dítěte o střídavé výchově nebo společné výchově oběma rodiči.

Cílem řízení o rozvod manželství s nezletilým dítětem je spolehlivé zjištění o možnostech dalšího plnění účelu manželství, ve vztahu k dítěti, především plnění výchovných funkcí. Trvání manželství rodičů nezletilých dětí je v zájmu dětí obvyklé pouze tehdy, pokud existuje naděje na obnovení manželského soužití nezletilých dětí. Obecně platí, že rozvod manželství je v rozporu se zájmy dítěte jen tehdy, pokud se rozvrat manželství nijak neprojevuje v řádné péči rodičů o děti a hrozí-li konkrétní nebezpečí, že by se dosavadní způsob výchovy a výživy dětí po zániku manželství podstatně zhoršil a nové prostředí nezaručovalo jejich řádnou výchovu a že případný další sňatek rodičů takové nebezpečí nepředstavuje. Po rozvodu manželství zanikají práva a povinnosti manželů. Nadále však zůstávají pouze dílčí práva, která dostávají nový obsah. Mezi ně se především řadí práva ke společným dětem, právo při poskytování vzájemné výživy a právo na návrat k dřívějšímu jménu.

Závěrem této části bakalářské práce lze konstatovat, že rozvodovost je rysem disfunkčního rodinného chování. Přestože v 90. letech došlo ke změnám v oblasti sociální i ekonomické, důvody rozpadu manželství se zásadně nemění. Tyto důvody však nelze adresně pojmenovat natolik, aby bylo možno vypracovat systém účinných preventivních opatření na snížení rozvodovosti. Je to dáno i skutečností, že manželské páry nemají potřebu ani povinnost hledat odbornou pomoc při zárodku rodícího se manželského konfliktu.

Zabezpečení dětí a zejména jejich výchovy v rodině je komplexním úkolem pro různé úrovně intervence a široké spektrum aktérů. Pokud rodiče mají plnit svoji výchovnou roli a funkci, potřebují k tomu další zázemí v podobě finanční, sociální, zdravotní což je předpokladem pro skloubení a zvládnutí výchovné funkce rodiny a zároveň i pracovních a rodinných rolí.

2. Podoba rodiny se mění

V předcházející kapitole bylo vymezeno postavení rodiny ve společnosti, byl analyzován obsah pojmu rodiny a byly charakterizovány základní typy rodin. Rovněž bylo konstatováno, že společnost (stát) různými způsoby do rodinného života a prostředí zasahuje, čímž dochází ke vzniku nového jevu, pro který je používán výraz „**rodinná politika**“. I zde však dochází k podstatným změnám, neboť postindustriální epocha spolu se vznikem sociálního státu vytvořila prostředí, znevýhodňující rodinu a život v rodině oproti jiným formám života. Význam dětí v rámci mezigenerační solidarity jako investice pro hmotné existenciální zajištění ve stáří byl omezen systémem sociální péče a důchodového pojištění, které eliminovalo bezprostřední závislost na dětech. Význam dítěte pro rodiče se posunul se posunul do roviny emociální, což snížilo přímou materiální nezbytnost přítomnosti dětí v rodině a naopak umožnilo jejich nahrazování některými substituty splňujícími emocionální uspokojení.

Přesun hmotného významu dětí ze sféry přímého hmotného zajištění (vztah dítě – rodič) do sféry nepřímého zabezpečení (generace ekonomicky aktivního obyvatelstva – generace v důchodovém věku) nebyl kompenzován změnou přístupu společnosti a státu k rodinám, přestože strukturální význam rodin s dětmi pro fungování společnosti, který vyplývá z jejich nenahraditelných nebo obtížně nahraditelných funkcí zůstal nezměněný. Tvorba lidského kapitálu a plnění dalších funkcí rodiny nejsou materiálně a finančně oceněny („vyrovnány“), což při ztrátě přímého materiálního nebo finančního užitku z dětí vede k výraznému znevýhodnění rodin s dětmi vůči ostatnímu obyvatelstvu.

Rovněž vzrůstající důraz na roli jedince ve společnosti vedl současně k poklesu hodnoty přikládané rodině jako přirozenému základnímu článku sociálního celku. Výchova dětí je přes svůj nesporný význam pro společnost pojmána jako důsledek svobodného rozhodnutí rodičů a jejich preferencí, nikoli jako činnost prospěšná pro všechny. Rozhodnutí mít a vychovávat děti je tedy považováno za soukromou věc rodičů, kterou společnost nikterak neovlivňuje ani neupřednostňuje.

Situace, kdy je rodinná forma života komparativně nevýhodná vůči životu bez dětí, souvisí se strukturálními změnami moderní společnosti, a není proto plně odstranitelná. Následkem tohoto dlouhodobě nepříznivého stavu je pokles porodnosti a populačního růstu. Náklady spojené s výkonem přirozených funkcí neustále narůstají a současně zvyšují nároky na náhradní výkon funkcí rodiny státem. Oba tyto důsledky se pak odrážejí v regresivním populačním vývoji a v postupném nárůstu náhradních funkcí státu a tím zpětně v daňovém zatížení. Jsou však východiskem pro formulaci souboru takových opatření, která by měla upevnit místo rodiny ve společnosti a poskytnout tak rodinám kompenzaci nákladů na výkon jejich funkcí, nebo-li „ocenění“ tohoto výkonu. Veřejný zájem na podpoře rodiny v okamžiku strukturálního znevýhodnění rodinného života oproti jiným formám života společnosti se tak stává přirozeným podnětem pro vytváření a rozvoj rodinné politiky. Pokud budeme vycházet ze sociologie současné rodiny, pak lze **rodinnou politiku chápat jako soubor činností a opatření státu, které vědomě směřují k uznání a podpoře výkonu rodinných funkcí ve společnosti včetně finanční i nefinanční kompenzace nákladů na ně vynaložených, a to při současném vymezení sociálních forem, na něž se tato opatření vztahují.** Je však přirozené, že tato opatření nelze ohraničovat pouze dimensí populační nebo sociální politiky. Populační politika se vztahuje k funkci reprodukční, sociálně politická opatření ve svém důsledku nejsou primárně zaměřena na institucionální podporu rodiny, ale na podporu konkrétních rodin a jejich členů ve stavu sociální nouze.

Proto rodinná politika představuje komplexní systém podpory, který nesměřuje k upřednostnění jedné z funkcí rodin ale k posílení jejich schopnosti plnit všechny své přirozené funkce a tyto dále rozvíjet. Dlouhodobým a celospolečenským cílem rodinné politiky musí být institucionální podpora zdravé funkční rodiny a podpora zakládání nových rodin. Ohled na přirozené funkce rodiny a jejich význam pro společnost je trvalým východiskem státní politiky ve vztahu k rodinám. Jejím cílem je vytvoření takového prostředí, v němž rodinný život nebude nadále znevýhodňován a v tomto prostředí budou existovat podmínky pro kvalitní výkon rodinných funkcí. Charakteristickým prvkem rodinné politiky je rovněž její průřezovost její agendy, která zasahuje do všech polí sociální politiky a do řady dalších politických oblastí. Jedná se zejména o politiku daňovou, vzdělávací, zdravotní, bytovou, dopravní, azylovou a imigrační a v neposlední řadě o komplex nástrojů vytvářených

na úrovni regionální a komunální politiky. Všechny tyto politiky život rodin ovlivňují a opatření, která jsou pomocí nich prováděna je možno potřebám rodiny přizpůsobovat. Každá ucelená rodinná politika se musí opírat o určitá ideová a estetická východiska pevně určená a to zejména hodnotami sdílenými kulturně civilizačním prostorem, ve kterém se aplikuje a dále postojem konkrétní politické reprezentace. Hodnotově-kulturně určená etická kritéria jsou základem pro jednání složek státní správy i samosprávy i občanské společnosti ve sféře rodiny. Jejich zdrojem je tradice evropského humanismu a úcty k člověku, lidské důstojnosti a svobodě, tradice sociální a mezigenerační solidarity a v neposlední řadě dědictví křesťanského pojetí rodiny jako základního článku společnosti. Konkrétní přístupy vycházející z těchto nadčasových hodnotových kořenů se v konkrétní době proměňují v závislosti na různých sociálně ekonomických a kulturních faktorech. Dvacáté století je charakteristické tím, že vlivem státně kolektivistického a kulturně-individualistického vnímání sociální reality se výrazně transformovala role obecných etických východisek při formování opatření státu v oblasti rodiny. Tyto změny se v rodinné politice projeví z hlediska politického tak, že se prosadil individualizující přístup zaměřený na jednotlivce a chápající rodinu jako shluk jednotlivců biologického charakteru.

2. 1 Klasická rodina

Z výkladu v předcházející kapitole lze učinit závěr, že rodina jako malá, primární skupina plní z hlediska celospolečenského řadu významných a klíčových funkcí. Ve vztahu ke společnosti je rodina společností podmíněna, vytvářena a její součástí. Do vztahů ke škole a školským zařízením plní rodina funkce zejména tím, že vysílá děti ke studiu. Další funkce plní rodina ve vztahu k lokalitě, kde probíhá její život a v neposlední řadě i vůči příbuzným a známým. Nejvýznamnější funkce však plní ve vztahu ke svým členům a to jak vůči celku, tak i jednotlivci. Rodina poskytuje svým členům spolehlivé a spořádané rodinné zázemí, dává příležitost ke spontánnímu uvolnění a privátní seberealizaci, uspokojuje potřebu intimní důvěrnosti a lásky, nabízí specifické možnosti rozvoje osobnosti, životního zadostiučinění a jistoty. Požadavky na rodinu jsou velice náročné a projevuje se jejich rozmanitost. Aby byly tyto požadavky splněny dochází zejména psychologové a sociologové k závěru, že je může úspěšně plnit pouze „klasická rodina“. V pracích některých autorů se rovněž setkáváme s výrazem „postmoderní rodina“. Pohledy autorů na fungování této rodiny, na utváření vzájemných vztahů a na plnění požadovaných funkcí jsou různé.

Tím, že stát zasahuje do různých sfér života rodiny, mění se struktura rodinných domácností. V roce 2001 bylo v České republice oproti roku 1991 zaznamenáno snížení počtu úplných (klasických) rodin. Statistická čísla uvádí snížení z 2 613 tisíc na 2 334 tisíc a to zejména v důsledku snížení počtu rodin se závislými dětmi z celkového počtu 1 396 na 1 091. Nejvíce se snížily podíly osob žijících v úplné rodině ve věku do 30 let v souvislosti se snížením počtu uzavíraných sňatků při nedostatečné kompenzaci vyšším počtem nesezdaných párů. V seniorském věku došlo naopak ke zvýšení počtu párů v důsledku nižšího rizika ovdovění. Odklad uzavření sňatku je patrný u všech vzdělanostních skupin, u vysokoškolsky vzdělaných osob je tento trend zřetelnější.

Počet nesezdaných soužití se z hodnoty 85 tisíc v roce 1991 zvýšil na 125 tisíc v roce 2001. Z hlediska struktury úplných rodin je patrný nárůst nesezdaného soužití především ve věku do 30 let. Ale ani v této populaci však tyto svazky nekompenzují úbytek počtu legálních

manželství. Na rozdíl od států západní Evropy je v České republice nejnižší intenzita života v nesezdaném soužití a to v nejmladších věkových skupinách. Z hlediska vzdělání vzrostla intenzita života v nesezdaném soužití u mladých osob se středním a vysokoškolským vzděláním, nejnižší intenzitu vykazují osoby se vzděláním základním. Podle výsledků sčítání však z hlediska reprodukce není nesezdané soužití zatím rovnocennou alternativou tradiční manželství a klasické rodině. Podle výběrových šetření se manželství uzavřené po předchozí kohabitaci vyskytuje v populaci manželů do 36. let poměrně často. Přímý sňatek je spojován s těhotenstvím partnerky, naproti tomu podíl bezdětných nesezdaných párů, které manželství dosud neuzavřely je více než dvojnásobný. Partneři se rozhodli uzavřít manželství zejména v souvislosti s uspokojivou finanční situací či přáním mít v manželství děti. Partneři, kteří manželství dosud neuzavřeli, dávají tomuto způsobu života přednost, zejména z důvodů zkoušky společného bydlení, prozatímní nepřítomnosti dítěte či hédonistické chuti užívat si života bez závazků.

Klasická průměrná rodina měla v období let 1991 až 2001 nejčastěji 1 dítě což tvoří přibližně dvě třetiny s celkového počtu rodin, tři a více dětí pak žije v necelých 6% rodin. Intenzita vytváření neúplných rodin byla v roce 2001 obecně vyšší než v roce 1991.

S ohledem na základní biologické a funkcionální charakteristiky lze v evropském a českém prostředí klasickou rodinu chápat v nejširším slova smyslu za sociální jednotku, jejímž ustavujícím znakem je soužití minimálně dvou generací v přímé příbuzenské linii (rodič-dítě). Vedlejšími znaky je pak plnění základních rodinných funkcí a žádoucí nikoli však nezbytné právně institucionální zakotvení ve společnosti. Přitom platí, že příbuzenský vztah může být výjimečně založen na právních institutech, které vyplývají z biologického rodičovství, což je v praxi realizováno institutem osvojení. V užším pojetí je klasická rodina označována jako nukleární, která je jednoznačně převažujícím typem rodin v České republice. Tato rodina je charakteristická tím, že je založena na rodičovském a manželském vztahu, jako dvou základních vztahových linií a vychází z úpravy rodinného práva. Manželské soužití svou hlavní funkcí, kterou je podle českého právního řádu právě založení rodiny a výchova dětí, tuto základní podobu rodiny předpokládá.

Z uvedeného lze konstatovat, že širší biologicko-funkcionální pojetí rodiny lze aplikovat při demografickém popisu různorodých forem rodinného života založených na

jakékoliv formě soužití dvou osob opačného pohlaví s dětmi, užší, právně-institucionální vymezení platné pro převažující typ soužití by mělo být určující pro státní rodinnou politiku.

Klasickou rodinu v nejširším pojetí je tedy možno chápat jako celek rozličných konstelací takové formy života, která obsahuje minimálně dvougenerační soužití dětí a rodičů, má trvalý charakter a vykazuje pevné vazby mezigenerační a vnitrogenerační solidarity. Klasická rodina jako sociální celek spojený na základě příbuzenské mezigenarační vazby je ve své podstatě neměnnou sociální institucí, která jako taková existuje v každém kulturním prostředí a je v něm sociálně uznávána. Další konkrétní znaky konkrétní klasické rodiny považované za její nezbytné charakteristiky jsou variabilní v závislosti na sociokulturním prostředí a na konkrétních formách rodinného soužití přítomných v čase a prostředí.

Každá klasická rodina je zapojena do širokého systému sociálních vztahů, který ji obklopuje. Tento systém je představován takovými institucemi jako je zaměstnavatel, škola, služby, poradny, orgány sociálně právní ochrany dětí, soudy a podobně. Dále zde působí řada institucí, které jsou již neosobní a mají celospolečenský dosah. Současný stav těchto institucí je výsledkem delšího vývoje a charakterizuje danou společnost. Zde se jedná především o společenské normy a postoje, mezi jinými normy krásy, tělesné a duševní zdatnosti, obecně uznávané hodnoty, zákony, předpisy, tradice zvyky, výchovné praktiky, ale i předsudky, pověry a společenské mýty. V každém rodinném systému zpravidla dochází ke změnám dvojího druhu:

1. změny kontinuální, jedná se o změny pozvolné, které jsou dány postupem času, zejména vývojem a dospíváním, stárnutím jednotlivých členů rodiny i stárnutím systému jako celku.
2. změny diskontinuální, jsou změny náhlé pod vlivem určitých událostí. Tyto změny způsobují, že rodina po nich nemůže být již tím co byla. Těmito událostmi může především narození dítěte, rozvod rodičů, nový sňatek. Někdy se užívá i termínu „kritická událost“, aby se zdůraznila potřeba na straně postiženého systému, vyvinout zvláštní adaptační úsilí. Kritické události přináší totiž určité nároky, zátěže, stresy, jejichž zvládnutí či překonání vyžaduje obranyschopnost postiženého systému a mobilizaci obranných sil. Vyžaduje však i ovládání patřičných adaptačních strategií a mechanismů,

přičemž mnohdy záleží na řadě dalších činitelů, zejména materiálních, sociálních a osobnostních, má-li být dosaženo uspokojivého výsledku.

2. 2 Děti vyrůstajících v neúplných rodinách přibývá

Vývoj v celosvětovém měřítku směřuje k psychologizaci a emocionalizaci rodinných vztahů. To znamená, že důraz je kladen na uspokojování osobních psychických potřeb dospělého člověka soužitím s dětmi. V jednom ze sociologických výzkumů, který byl prováděn v České republice v polovině 80. let a do kterého bylo zahrnuto 440 rodin s dětmi školního věku, byla matkám položena základní otázka „proč lidé chtějí mít děti“. Dotázané matky odpovídaly takto:

1. náplň života 34%,
2. uspokojování citových potřeb 22%,
3. náplň a pouto manželství 19%,
4. zábava a radost s dítětem 25%.

Je více než pravděpodobné, že teprve na určité ekonomické úrovni rodiny se stává dítě pro své a pro společnost v níž žije hodnotou citovou. Teprve tam, kde neprobíhá denní zápas o přežití, přestává být dítě zátěží. Matka se uvolňuje od hluboce biologicky podmíněných a instinktivních forem chování vůči dítěti a dospívá k citům vyšším, k zájmu o jeho blaho. Má čas dítě sledovat, může se uplatnit intelektuální objevitelská radost z pozorování jeho projevů a pokroků ve vývoji, radost z interakce. To všechno vytváří vhodný prostor proto, aby se vytvořila určitá kultura rodinného života a tím i kulturní formy vztahu k dítěti.

Dítě tedy představuje určitou hodnotu a přináší rodičům uspokojování duševních potřeb. Přináší jim zejména nové poznatky a zkušenosti, smysl života, citovou vázanost, společenský status, výhled do budoucnosti. To samozřejmě neznámá, že každé dítě je stejně ceněno a že by vývoj postupoval rovnoměrně. I když už dítě nabylo uvedené hodnoty a stalo se tak součástí kulturní úrovně své společnosti, může tuto hodnotu ztratit v dobách hladu, přírodních i společenských katastrof, jakými jsou války a revoluce, nucené migrace či emigrace.

K utváření sociálního a emocionálního klimatu dítěte rozhodujícím způsobem přispívá osobnost rodičů, jako primárních vychovatelů dítěte. Osobnost primárního vychovatele má ve vztahu k dítěti určitou projevovou, jednající složku. Jde o výchovné postoje a z nich plynoucí

výchovné chování. Výchovné postoje k dítěti se tvoří ve složitém vývojovém procesu, který je ovlivněn vývojem osobnosti vychovatele. V utváření výchovných postojů spolupůsobí vlastní zkušenosti z dětství, vztah k vlastním rodičům a ostatním vychovatelům, dosavadní citový a psychosociální vývoj, inteligence a vzdělání, osobní systém hodnot a ideálů, ale i konflikty, napětí, úzkosti, kterými ve svém vztahu k dítěti vychovatel prochází.

Na to, že přibývá dětí, které vyrůstají v neúplných rodinách působí celá řada faktorů. V první řadě jsou to především nesprávné postoje k dítěti.

Nesprávné postoje a příklady dospělých ve vztahu k dítěti vedou k vnitřnímu rozvratu, což dítě dovádí do dalších citových otřesů a konfliktů a vede to k jeho další deprivaci a sebedeprivaci. Negativně pojaté postoje se odrážejí především ve výchově. Výchova má potom tuto podobu :

Výchova zavrhuje. S touto výchovou se setkáváme ve formě zjevné. K nevraživým postojům dochází především tehdy, když dítě svou pouhou existencí připomíná rodičům nějaký životní nezdár, hluboké zklamání, otřes či jinou životní nepříjemnost (nechtěné dítě, dítě neprovdané matky apod), nebo když pro své tělesné či duševní nedostatky nesplňuje očekávání a rigidně pojaté ideály rodičů. Dítě je tak vědomě i nevědomě trestáno, omezováno, utlačováno a zaháněno do postoje vzdoru a protestu, nebo do pasivity a rezignace.

Výchova zanedbávající. Míra zanedbávání dítěte má rozsah od lehkého a výběrového až po velmi hrubé a celkové. Zanedbanost se projevuje především v rodinách žijících na nízké sociálněekonomické úrovni, negramotných rodičů, přistěhovalců nebo hostujících dělníků z jiných kulturních oblastí. To způsobuje, že dítě je ponecháno samo sobě, zvyká si na „volný život“, školu přijímají jako nutné zlo, kterému se snaží uniknout, nevytvoří se u tohoto dítěte vědomí povinnosti. V této souvislosti je třeba stručně připomenout problematiku rómských rodin. Domnívám se však že vzhledem ke specifickému postavení je to téma na samostatnou práci.

Z výše uvedeného plyne závěr, že stále více přibývá dětí, u kterých rodinné zázemí trpí různým stupněm a druhem nedostatků. Dítě pak vyhledává stejné vrstevníky, toulá se a často je zneužíváno k páchání trestné činnosti a nebo je trestná činnost páchána na něm. Dítě ve většině případů z rodiny „odchází“, společnost se snaží do dalšího vývoje zasahovat

umístěním v diagnostických ústavech a aplikovat celou řadu preventivních opatření a výchovných programů. Není však možné konstatovat, že je to cesta, která přináší pozitivní výsledky.

2.3 Manželství zejména v státech Evropské unie přestává být považováno za základní formu soužití

Rodinná politika v souladu s principem subsidiarity nepatří mezi exklusivní ani sdílené kompetence Evropské unie a zůstává tudíž ve výhradní kompetenci členských států. Je však třeba říct, že celá řada legislativních norem se bezprostředního života rodin dotýká v rámci různých politik. Rodinné politice je přikládán velký význam, o čemž svědčí zejména ochrana rodiny a rodinného života obsažená v Chartě základních práv Evropské unie.

Opatření, která se bezprostředně týkají rodin a jejich života jakožto společenství, je třeba spatřovat především v oblasti sociální politiky a politiky volného trhu, azylové a migrační politiky. V aktech Evropské unie je zdůrazňován požadavek rovné příležitosti v rámci volného trhu. To konkrétně znamená rovnost mužů a žen, podporu pracovníků, kteří nejsou státními příslušníky konkrétní členské země a jednotná podpora dětí v předškolním věku. V souladu s mezinárodním právem má být rovněž cizincům ze třetích zemí zaručeno právo na sloučení rodiny, pokud rodina vzniká sňatkem státního příslušníka členské země s cizincem.

Normativní pojetí rodiny v Evropské unii vychází z pojetí evropského práva a dále z judikatury Evropského soudního dvora. Ve všech případech se jedná o formu, jak je definován pro účely sociálního zabezpečení a slučování rodin pracovníků a přistěhovalců rodinný příslušník. V tomto případě se vychází z tradičně pojaté rodiny založené na manželství. Přitom ale existují snahy o rozšíření rodiny v podobě nových soužití založených na

Ne-manželských vztazích. Nastává průlom v tom, že klasická rodina přestává být považována za základní formu soužití, neboť jí naroveň je postaveno soužití s registrovaným partnerem a v případě nezaopatřených dětí se připouští i soužití nesezdaných párů.

Rodinné právo však v různých částech Evropy má různou podobu, která vychází především z náboženských a kulturních tradic. Rozhodnutí přijatá především Radou Evropské unie mají vůči členským zemím pouze doporučující charakter. Úpravy v oblasti rodiny a rodinných vztahů prošly v posledních dvou letech vývojem, který vyvolal celou řadu

záporných reakcí v členských zemích, zejména z restriktivního omezování klasické rodiny ne evropský model nukleární manželské rodiny.

Závěr

Nalézt odpovídající definici rodiny je obtížný proces. To proto že působí určité proměnlivé hodnoty v závislosti na kulturním a civilizačním prostředí dané společnosti. V jednotlivých vědních oborech se obsah tohoto pojmu liší v závislosti na metodologických postupech, oblasti výzkumu a pojmovém ústrojí. Z tohoto důvodu proto nelze hovořit o jediném pevném všeobecně přijímaném pojmu rodiny, ale spíše se hovoří o jednotlivých aspektech a proměnných variantách tohoto termínu tak, jak se odrážejí v různých vědních oborech.

Vzrůstající důraz na roli jedince ve společnosti vedl k poklesu hodnoty přikládané rodině jako přirozenému základnímu článku sociálního celku. Přesto z jednotlivých kapitol této práce vyplynul závěr, že rodina je určitá sociální skupina, představující soužití dvou nebo více osob bez závislosti na mezigeneračním elementu, jejímž účelem je výchova dětí a které plní rovněž řadu společensky relevantních funkcí.

Tato práce v první kapitole charakterizuje současnou Českou rodinu po vstupu do Evropské unie z hlediska jejich dalších perspektiv a zároveň zdůrazňuje především výchovnou funkci rodiny zejména ve vztahu k dětem. Na základě závěru „bez zdravé rodiny není myslitelná zdravá společnost“ je rovněž poukázáno na vlivy, které působí v životě české rodiny negativně a jak se tato negativa odrážejí ve výchově dětí.

Druhá kapitola je věnována charakteristice klasické rodiny z hlediska rodinné politiky. Dále jsou analyzovány příčiny, které vedou k nárůstu počtu dětí vyrůstajících v neúplných rodinách a je nastíněn proces možností dalšího společenského uplatnění těchto dětí. Závěr kapitoly je zaměřen na možnosti forem soužití jednotlivých osob na základě legislativních úprav provedených Evropským právem.

Práce měla odpovědět na dvě otázky. 1. Proč je současná rodina v krizi a za 2. Zda stát dostatečně podporuje současnou rodinu. Na první otázku lze odpovědět, že většina rodin v České republice prochází ve větší či menší míře krizovým vývojem. Život v rodině je ovlivňován především vývojem ve společnosti, změnou hodnot a cílů a především snahou uplatnění rodinných příslušníků na trhu práce. To vede k tomu, že zejména z ekonomických a

finančních důvodu se podoba současné české rodiny mění, byť to zanechává negativní vlivy a působení na budoucí generaci, to je nezletilých dětech.

Na druhou otázku je možno odpovědět tak, že stát sice v mnoha směrech formou různých opatření rodiny podporuje, což se jeví jako společensky nutné vlivem sociálně ekonomických a politických změn, ale podpora vlivem dalších priorit ve společnosti je mnohdy nedostatečná nebo i mizivá. Je možné konstatovat, že existuje velká sociální nerovnost z hlediska podpory státu rodinám. Podpora se uskutečňuje především celoplošně bez ohledu na konkrétní potřeby konkrétní rodiny. Uplatňuje se především princip solidarity, který ve svém důsledku vede k znevýhodnění rodinné formy života ve společnosti. V 90. letech byla provedena sociální reforma tím, že byla zavedena řada sociálních dávek ve prospěch rodiny. Zatímco v okolních státech byly budovány kompletní systémy ucelené rodinné politiky, zaměřené na komplexní podporu rodin ve smyslu ocenění jejich výkonů, v České republice se chápání rodinné politiky ustavovalo a upevňovalo jako dílčí forma sociálního zabezpečení, respektive sociální pomoci. Postupně se však začalo zjišťovat, že se jedná o finanční prostředky, které významně zatěžují státní rozpočet, z oficiálních státních dokumentů se tento pojem začíná vytrácet a stává se součástí programu určitých politických stran. Aby podpora státu byla viditelná, bude třeba se k rodinné politice navrátit jako k samostatnému politickému a ekonomickému tématu.

Tato práce se v konečných důsledcích může stát podkladem pro provádění sociologických výzkumů a může mít zároveň vliv na tvorbu legislativních dokumentů ovlivňujících rodinnou politiku.

RESUMÉ

Téma rodina a její perspektivy je stále živým a diskutovaným problémem. Rodina je považována za základní sociální jednotku, ve které žije většina jedinců. Rodina jedinci poskytuje prostor pro získávání četných podnětů a zkušeností a jedinec si zde osvojuje základy svého sociálního chování. Společnost očekává od konsolidované rodiny pozitivní přínos z hlediska mnohostranného rozvoje základních osobnostních kvalit a plnění dalších společenských funkcí. Tématem rodiny se zabývá celá řada vědních oborů a v tomto století jsme svědky i výrazného zasahování do života rodin veřejnou správou, tedy státem.

Projekt závěrečné bakalářské práce je členem do úvodu, dvou samostatných kapitol a závěru. V první kapitole je provedena analýza pojmu rodiny z pohledu různých vědních oborů, dále jsou popsány charakteristické funkce rodiny a je zobecněn podíl rodiny na výchově jednotlivce. Část této kapitoly se zabývá rovněž problematikou rozvodovosti, zejména příčinami, které k tomuto jevu vedou a jeho vlivem na vychovávaného jedince.

Druhá kapitola je věnována problematice klasické /úplné/ české rodiny, jejímu postavení a úloze ve společnosti. Tím, že stát do života rodin významně zasahuje, přestává být rodinné soužití prioritou a stále více jedinců dává přednost jiným formám vzájemného soužití. Proto v této části práce provádím analýzu vzniku počtu neúplných rodin s aspektem na probíhající proces a rozvoj zejména nezletilých dětí. Závěrečná část této kapitoly se věnuje nástinu rozvoje a perspektiv rodin po vstupu do Evropské unie.

V závěru bakalářské práce stručně odpovídám na dva základní problémy zadání a to: 1. Proč je současná rodina v krizi a 2. Zda pomoc státu rodinám je dostatečná.

Jan Hrubý

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Institut mezioborových studií Brno

Záznam o bakalářské práci

A N O T A C E

Hrubý, Jan. Současná česká rodina a její perspektivy při vstupu do Evropské unie. (Bakalářská práce). Brno 2005.

Tato práce se zabývá problematikou současné české rodiny z pohledu výchovy a základních funkcí. Práce je členěna do úvodu, dvou samostatných kapitol a závěru. Řešeny jsou otázky vlivu rodiny na výchovu jedince, příčiny rozvodovosti a perspektivy života rodiny v České republice po vstupu do Evropské unie.

Klíčová slova:

Rodina, výchova, rozvodovost, manželství, škola, funkce školy, konfliktnost rodiny, rodinná politika.

A N O T A T I O N (Eng.)

This work deals with problems of a today Czech family related with upbringing a basic functions. It is divided into introduction, two separate chapetrs and con.???? The work concentrates on questions connected with family influence on upbringing individual, devorce rate reasons and perspectives of family life in the Czech republic after joining European Union.

Key words:

Family, upbringing, divorce rate, marriage, school, school functions, conflict rate, family politics.

LITERATURA A PRAMENY

ZÁKON:

1. Zákon o rodině, Linde Praha, a.s., právnické a ekonomické nakladatelství Praha, 2000 s. s. 11-187, ISBN 80-7201-209-6, čtvrté aktualizované a doplněné vydání podle stavu k 1.4.2000
2. Charta základních práv Evropské unie-Evropský integrační tým, ČMKOS 2000, s. 1-12

TIŠTĚNÉ PRAMENY:

1. Národní zpráva o rodině, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2004

KNIHY:

1. BLAHA, Arnošt. Sociologie dětství. 4. vyd. Brno: Komenium, 1948, 238 s.
2. HRABAL, V., HELUS, Z. Sociální psychologie pro učitele, Univerzita Karlova Praha 1984, s. 13-126
3. JŮVA a syn. Úvod do pedagogiky, Paido Brno, 1999, s. 26-103
4. MÁROVÁ, Zdeňka a kol. Výchova dětí v neúplné rodině. 1. vyd. Praha: SPN, 1975, 113 s.
5. MATĚJČEK, Zdeněk. Rodiče a děti. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1996, 336 s.
6. MATĚJČEK, Zdeněk. Dítě a rodina v psychologickém poradenství. 1. vyd. Praha: SPN, 1992, 223 s.
7. MATOUŠEK, Oldřich. Rodina jako instituce a vztahová síť. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, 144 s.
8. MOŽNÝ, Ivo. Moderní rodina (mýty a skutečnost). 1. vyd. Brno: Blok, 1990, 184 s.
9. PLZÁK, Miroslav. Žena a muž. 1. vyd. Praha: Motto, 2001, 225 s.
10. SATIROVÁ, Virginia. Kniha o rodině. 1. vyd. Praha: Praha, 1994, 350 s.
11. SINGLY, Francois de. Sociologie současné rodiny, Portál s. r. o. Praha 1999 s. 20-103
12. TÄUBNER, Vladimír. Rodiče v krizi? 1. vyd. Neratovice: Petr Šorel, 1993, 108 s.

ČASOPISECKÁ LITERATURA:

1. KUČEROVÁ, M. a ŠVAGROVÁ, M. Krize rodiny je krizí dialogu. Čas. Týden, roč. III, č. 46, Praha 1996, s. 66-70
2. SHOŘÁLKOVÁ, G. Zachráníme rodinu? Čas. Týden, roč. III, č. 48, Praha, 1996, s. 8

INFORMACE Z INTERNETU:

1. www.mpsv.cz
2. www.czso.cz

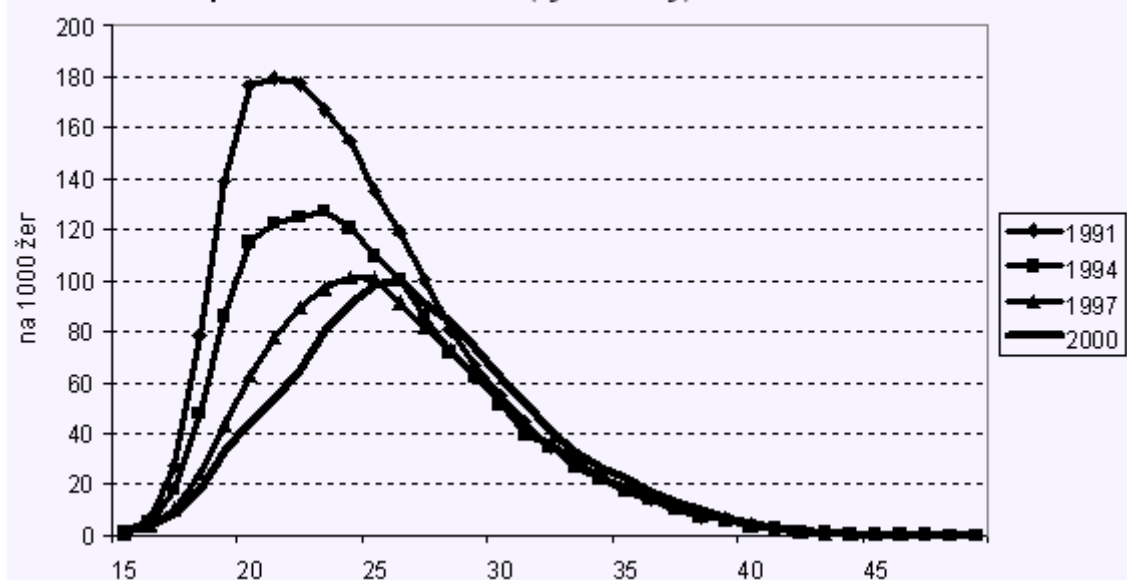
SEZNAM CITACÍ:

1. PRŮCHA a kol.: Český pedagogický slovník, s. 286
2. TOMÁŠEK, F.: Pedagogika, Brno, Nibowaka, 1992, s. 11
3. BREZINKA, W.: Filozofické základy výchovy, Praha, Zvon 1996, s. 14
4. KOMENSKÝ, J. A.: Informatorium školy mateřské
5. KOŤA, J.: Poslání školy, Pedagogika, 1996

PŘÍLOHY

Příloha č.9

Graf 12 Plodnosti podle věku v ČR v 90. letech (vybrané roky)

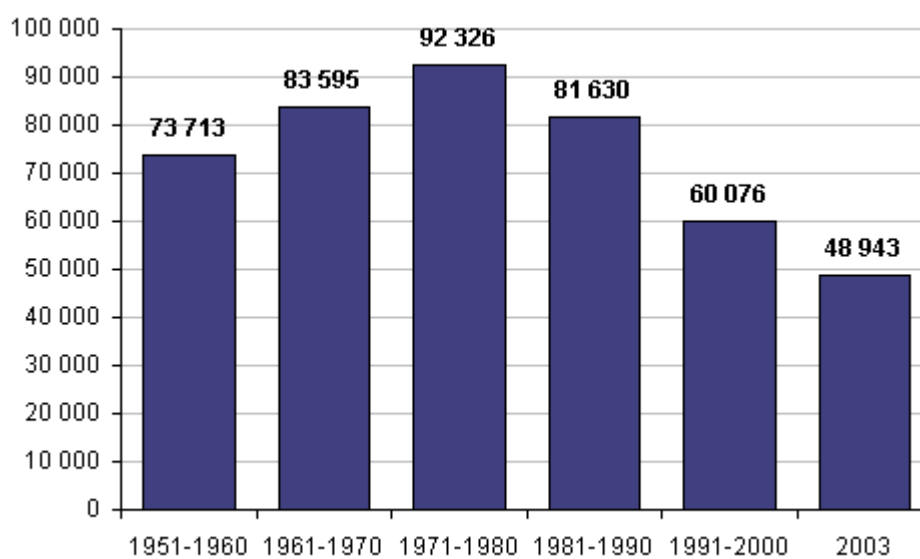

Pramen: oficiální webové stránky Českého statistického úřadu
(www.czso.cz)

sekce: obyvatelstvo

Příloha č. 8

Průměrný roční počet sňatků v letech 1951 až 2000 po desetiletých obdobích a počet sňatků v roce 2003

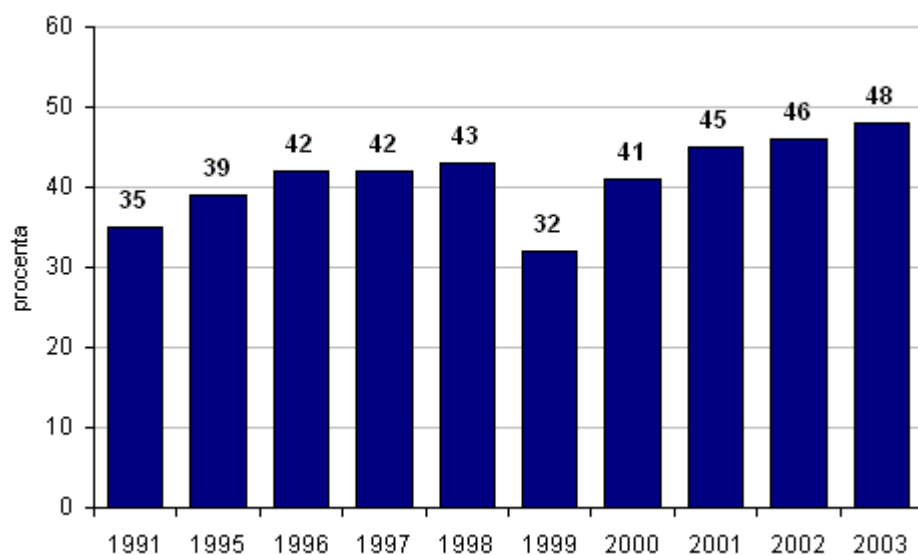

Pramen: oficiální webové stránky Českého statistického úřadu
(www.czso.cz)

sekce: obyvatelstvo

Příloha č. 7

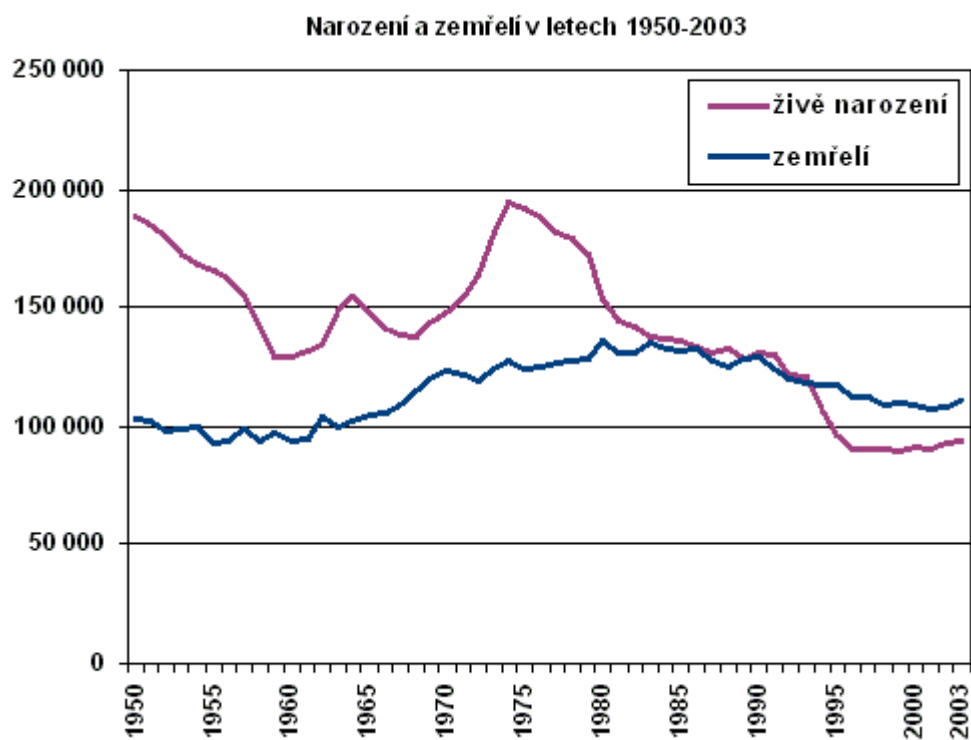
Úhrnná rozvodovost v České republice v období 1991 – 2003 v %

Pramen: oficiální webové stránky Českého statistického úřadu
(www.czso.cz)

sekce: obyvatelstvo

Příloha č.6

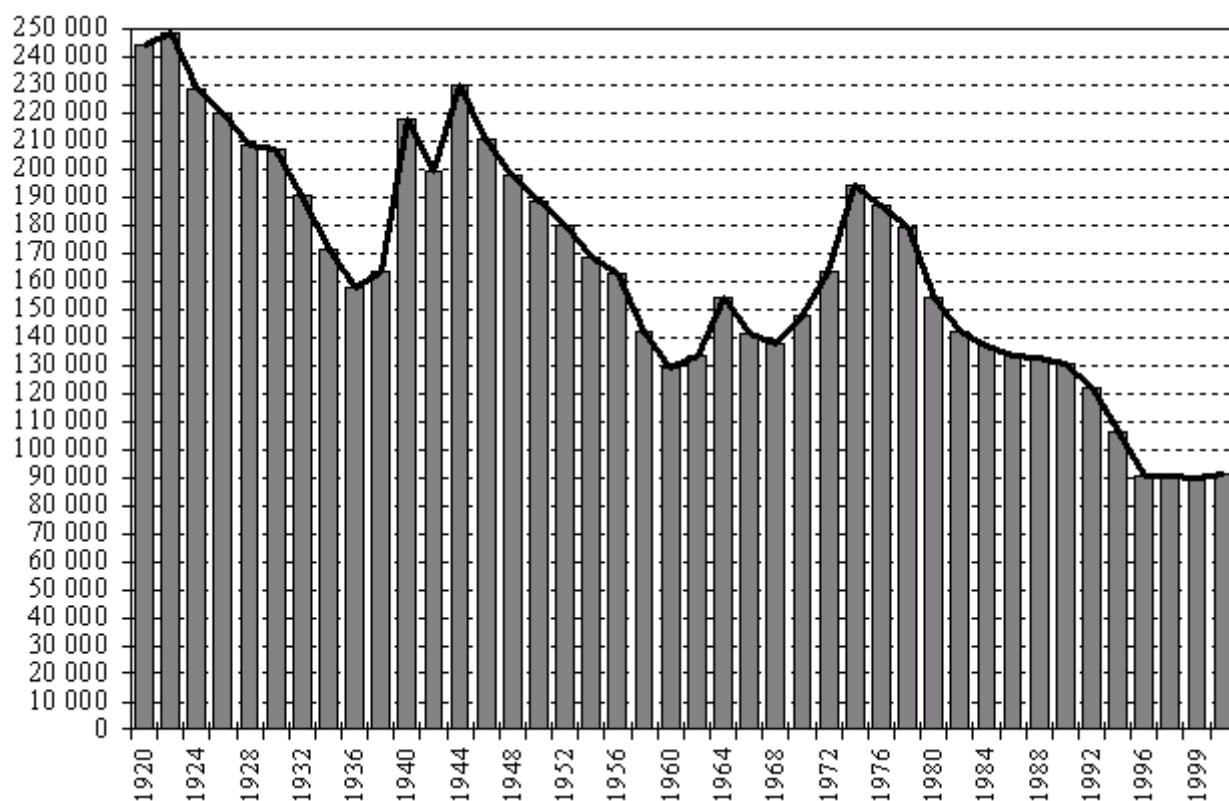

Pramen: oficiální webové stránky Českého statistického úřadu
(www.czso.cz)

sekce: obyvatelstvo

Příloha č.5

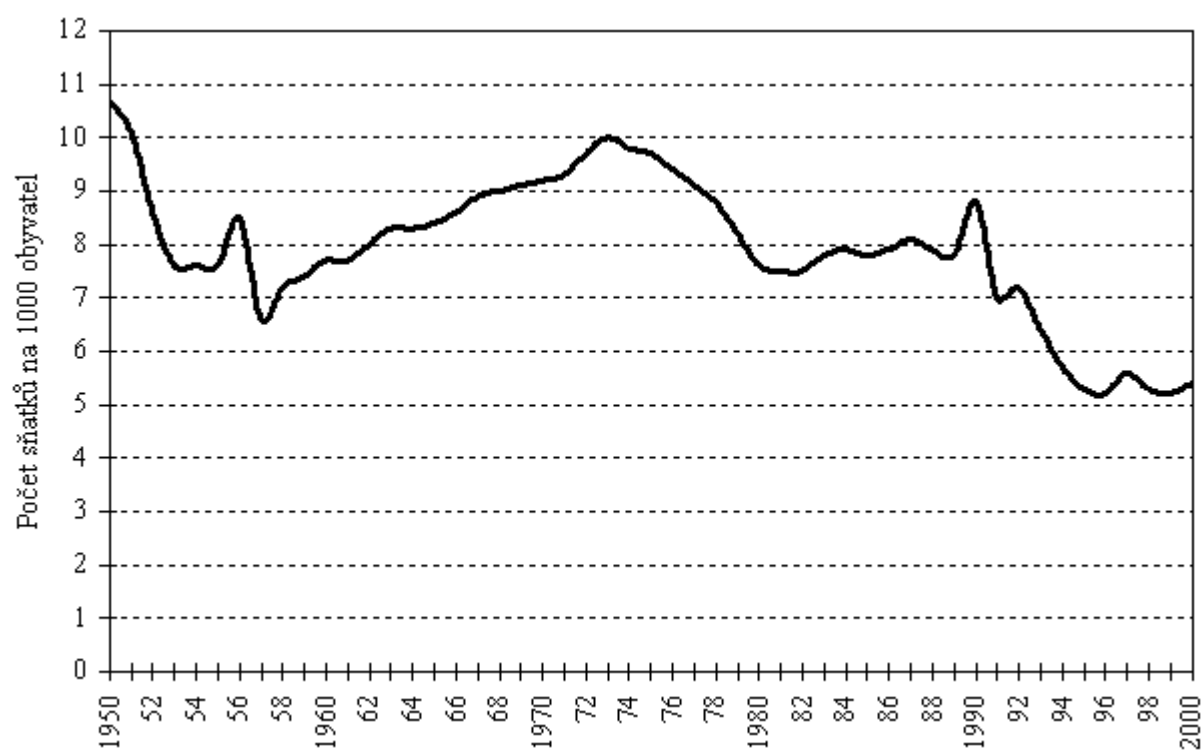
Počet živě narozených v ČR v období 1950-2000

Pramen: Statistická ročenka ČR, Zdravotnická ročenka ČR , ČSÚ

Příloha č.4

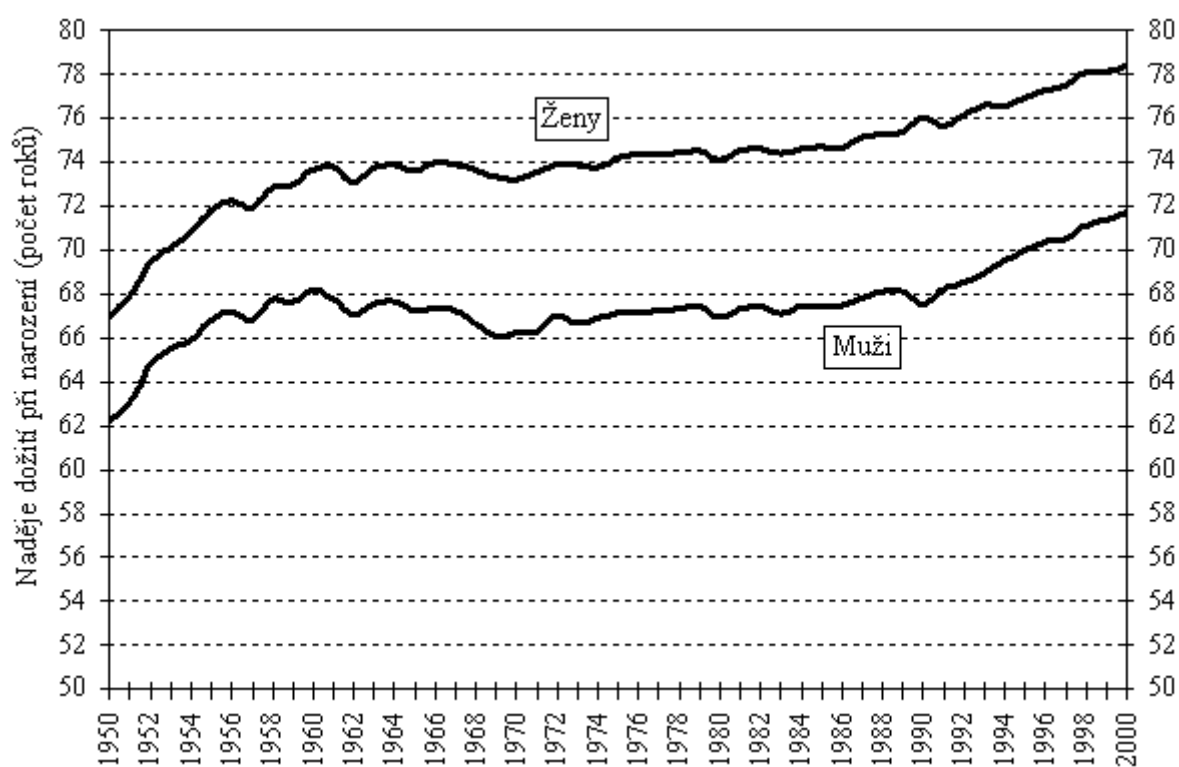
Hrubá míra sňatečnosti (počet uzavřených sňatků na 1000 obyvatel) v letech
1950-2000

Pramen: Statistická ročenka ČR, Zdravotnická ročenka ČR , ČSÚ

Příloha č.2

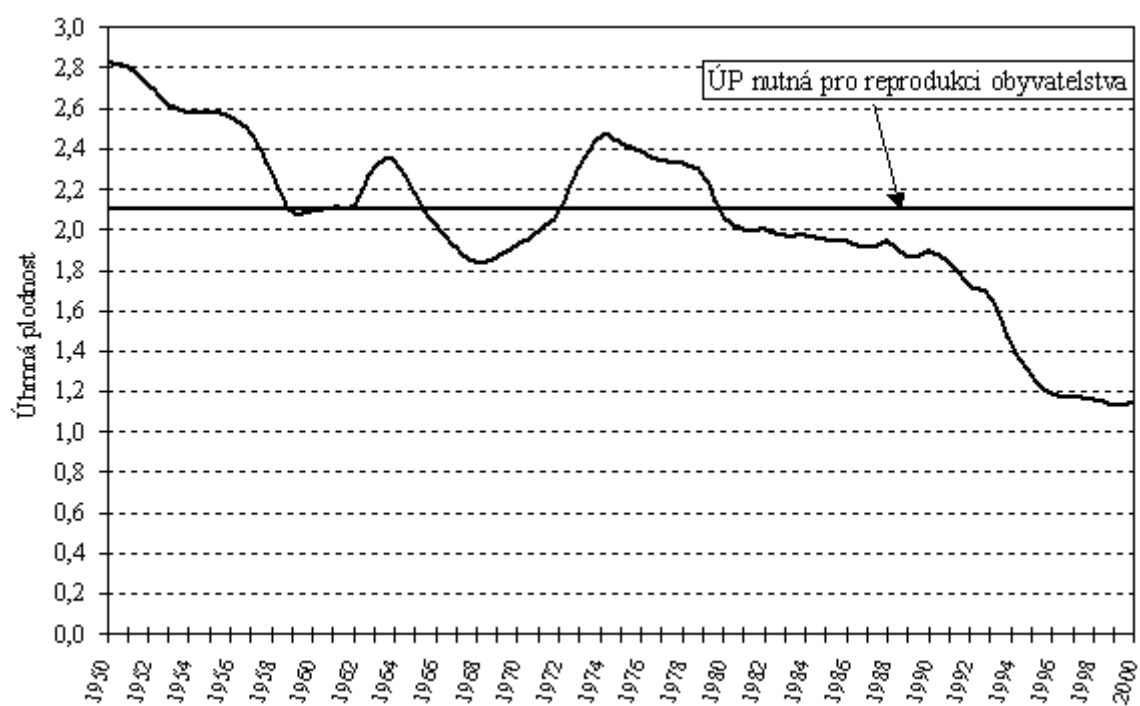
Naděje dožití mužů a žen v ČR v letech 1950-2000

Pramen: Statistická ročenka ČR, Zdravotnická ročenka ČR , ČSÚ

Příloha č.3

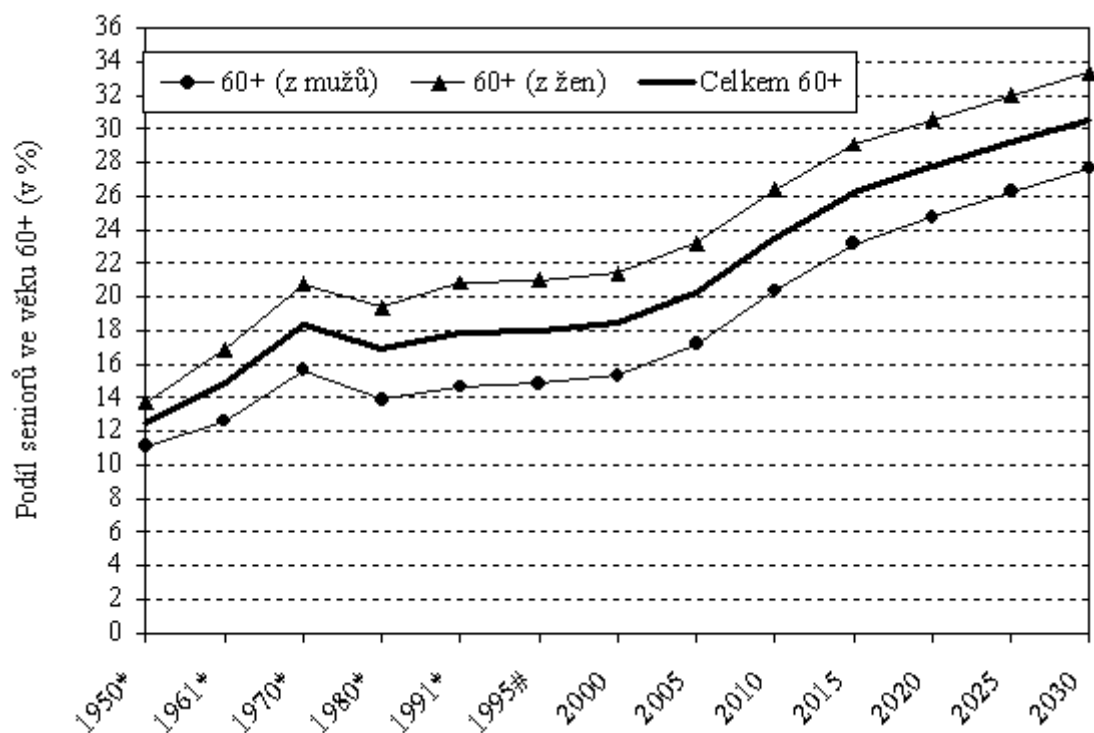
Úhrnná plodnost v ČR v letech 1950-2000

Pramen: Statistická ročenka ČR, Zdravotnická ročenka ČR , ČSÚ

Příloha 1.

Vývoj podílu (%) seniorské populace ve věku 60+ v ČR v období 1950 - 1990 a její projekce do r. 2030

Pramen: Statistická ročenka ČR, Zdravotnická ročenka ČR, ČSÚ